

MARIANA BUDU

İstanbul Üniversitesi
Leh Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0001-9000-4029

KAMIL STACHOWSKI

Uniwersytet Jagielloński, Katedra Językoznawstwa Ogólnego i Indoeuropejskiego
İstanbul Üniversitesi, Leh Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0002-5909-035X

Język rumuński jako pośrednik pomiędzy tureckim a polskim

A b s t r a k t: Istnieje w języku polskim grupa ponad tysiąca wyrazów, które przybyły do Polski na fali wpływu kulturowego Imperium Osmańskiego, i szerzej Orientu, i które z tego powodu często określa się wspólnie jako „turcyzmy”. Część ich jednak turcyzmami nie jest, ponieważ zostały zapożyczone nie bezpośrednio z tureckiego, a za pośrednictwem jakiegoś innego języka. Niniejszy artykuł skupia się na pośrednictwie rumuńskim. Spośród „turcyzmów” polskich wybraliśmy te, które są obecne też w rumuńskim, i co więcej, ich rumuńskie warianty są fonetycznie lub semantycznie bliższe postaciom polskim niż formy tureckie – a także te, które z innych powodów były już w literaturze podejrzewane o pochodzenie rumuńskie. Uzbieraliśmy w ten sposób grupę ponad sześćdziesięciu leksemów; część z nich istotnie okazała się rumunizmami, w części pośrednictwo rumuńskie trzeba wykluczyć, a część wymaga dalszych badań.

S ł o w a k ł u c z e: etymologia; język polski; język rumuński; język turecki; język osmański

Wyrazów, które pojawiły się w polszczyźnie w wyniku kulturowego oddziaływania Imperium Osmańskiego, jest ponad tysiąc (Stachowski K. 2021: 80). Nie wszystkie są wyrazami tureckimi, znaczna ich część wywodzi się ostatecznie z języka arabskiego, perskiego, mongolskiego czy jeszcze innego. Nie wszystkie też są zapożyczeniami tureckimi z punktu widzenia języka polskiego, w części przypadków bezpośrednim językiem-dawcą mógł być ormiański, rumuński, serbski, słowacki, ukraiński, węgierski itd. Jest wreszcie grupa wyrazów, nieraz omawianych wraz z powyższymi, które trafiły do polszczyzny nie z lub poprzez język turecki, a przez tatarski czy krymsko-tatarski. Nazywa się je czasem wspólnie „turczyzmami” (np. SHET: vii; zob. też: Emiroğlu 2005: 70), mimo że, jak widać, jest to bardzo zróżnicowana grupa wyrazów, które w rzeczywistości łączy jedynie to, że pojawiły się w tekstach polskich na fali barokowego i romantycznego orientalizmu.

Zostało już rozpoznanych wystarczająco dużo pojedynczych wyrazów, żeby nakreślić ogólną charakterystykę, jak powyżej, jednak historia wielu poszczególnych słów pozostaje wciąż niezupełnie jasna. W niniejszym artykule przyglądamy się roli języka rumuńskiego jako pośrednika pomiędzy tureckim a polskim.

Ze względów geograficznych, historycznych i politycznych obszarem, który nas tu szczególnie interesuje, jest Mołdawia. Stosunki pomiędzy naszymi narodami, dzisiaj nieco zapomniane i zaniedbane, sięgają XIV w.¹ i zawierają się w tym okresie z górą cztery wieki bezpośredniego sąsiedztwa. W okresie tym Mołdawia staje często przedmiotem rywalizacji pomiędzy Rzeczpospolitą a Wysoką Portą, ale jednocześnie miejscem spotkań oraz pośrednikiem pomiędzy językami polskim i tureckim. Prowadzona jest ożywiona wymiana handlowa, przez Mołdawię wiodą szlaki handlowe, w szczególności droga ze Starej Rzeszy przez Kraków, Lwów, Jassy i dalej Morze Czarne do Konstantynopola (Dziubiński 1965: 234; Emanov 2023: 618; Magocsi 2018: 32–33), tędy też najczęściej podróżuje się do Turcji (Wolański 1998: 75); zob. rys. 1. Trzeba jednak zaznaczyć, że mimo powyższego nie dochodzi nigdy do styku żywiołu polsko- i rumuńskojęzycznego na wielką skalę. Z jednej strony już od X w., a w większej liczbie od XIV

¹ Więcej na ten temat zob. np. Arapu (2011, 2021), Costețchi (2020); Kołodziejczyk (2000: xvi–xviii); Milewski (2022); Solak (2013); Spieralski (1967).

do XVI w. pojawiają się na Rusi Czerwonej osadnicy wołoscy, czy właściwiej: wołoscy i ruscy, jednak siła i zasięg ich oddziaływania kulturowego są ograniczone (zob. Jawor 2000: 30, 32–35, 165; Mitu 2010: 176; Németh 2008: 8–9, 16–17). Z drugiej strony masa ludności polskiej nie wykracza nigdy istotnie poza zachodnią część Rusi Czerwonej, oddalonej o ok. 300 km od większych skupisk ludności mołdawskiej, rumuńskiej czy wołoskiej; zob. rys. 2. Sytuację zmieniają rozbiory, począwszy od których intensywność kontaktów słabnie w wyniku stopniowego spadku znaczenia handlu z Turcją, a także cofania się aż po II wojnę światową południowo-wschodnich granic Polski. Wznowione w XX w. stosunki dyplomatyczne z Mołdawią i Rumunią mają partnerski i – szczęśliwie – pokojowy charakter.

Rys. 1. Granica polsko-mołdawska w 1370 r., niemal bez zmian do 1793 r.
Linia kropkowana główne szlaki handlowe w połowie XV w.
Zakresowany obszar kolonizacji wołoskiej (od XIII lub XIV do XVI w.)

Źródło: na podstawie: Jawor (2000: 212); Magocsi (2018: 21, 35, 71); Pascu et al. (1971: 44).

Rys. 2. Granica polsko-rumuńska w 1923 r.
Zakropkowany obszar zamieszkiwany przez ludność polską,
zakreskowany przez ludność rumuńską. Jaśniejsze obszary etnicznie mieszane

Źródło: na podstawie: Atanasiu (1911); Magocsi (2018: 30, 38); Pascu et al. (1971: 65).

Niniejszy artykuł opiera się przede wszystkim na dwóch pracach: ITALR dla języka rumuńskiego i SHET dla polskiego. Oba są zbiorami materiału z różnych tekstów, ale oba też wykorzystują diariusze podróży do Turcji, raporty z legacji, pamiątniki z kampanii wojennych itp., przez co część z zawartych w nich wyrazów trzeba traktować raczej jako wtręty obce, wykorzystane najczęściej dla dodania opowieści kolorytu niż zapożyczenia *sensu stricto*. Ta uwaga odnosi się szczególnie do SHET.

Wobec tego przyjęliśmy założenie, że bezpośrednie zapożyczenie z tureckiego jest generalnie najbardziej prawdopodobne. Wybraliśmy z ITALR i SHET wyrazy występujące równocześnie i w polskim, i rumuńskim, pochodzące od tego samego wyrazu tureckiego; spośród nich te, w których pomiędzy postacią turecką a polską jest widoczny rozziw; a spośród nich te, przy których forma rumuńska wydaje się mieć postać odpowiednią,

żeby tę rozbieżność załagodzić. Innymi słowy, postępując zgodnie z naszym założeniem, nie uwzględniamy tu tych wyrazów, których odpowiedniki rumuńskie są bardziej odległe od postaci polskich niż źródło tureckie (np. pol. *abadzi* id. < tur. *abacı* ‘krawiec’ > rum. *abagiu* id.), ani takich, których odpowiedniki rumuńskie i źródło tureckie są takie same (np. pol. *ada* id. < tur. *ada* ‘wyspa’ > rum. *ada* id.). Wybiórczo uwzględniamy te wyrazy, przy których źródło tureckie jest równie odległe od postaci polskiej, jak odpowiednik rumuński (pomijamy np. pol. *siursak* ‘opłata’ < tur. *sürsat* ‘kontrybucja’ > rum. *sursat* ‘rekwizycja’), a skupiamy się przede wszystkim na tych słowach, których odpowiedniki rumuńskie są bliższe formom polskim niż źródło tureckie – a także tych, dla których pośrednictwo rumuńskie było proponowane w literaturze.

Wbrew już dość utrwalonemu zwyczajowi konsekwentnie używamy terminu „turecki” zamiast „osmański”. W zasadzie oba odnoszą się do tego samego języka, z tym że „turecki” do jego rejestru potocznego, a „osmański” do wysokiego. Różnice pomiędzy nimi były bardzo znaczne, szczególnie jeśli chodzi o słownictwo, dlatego uważamy, że stosowanie terminu „osmański” dla oznaczenia całości języka tureckiego sprzed lat 30. XX w. byłoby nadużyciem. Więcej o tym zob. Stachowski M. (2023: 19–24) oraz Gaznevi ([w przygotowaniu]).

Również nieco wbrew polskiej tradycji postanowiliśmy wyrazy tureckie zapisywać w znacznie powszechniejszej dzisiaj transkrypcji opartej na współczesnej ortografii tureckiej. Samogłoski długie oznaczamy cyrkumfleksem <ˆ>, na oznaczenie szczelinowych [ɣ] stosujemy <ğ> dla odróżnienia od współczesnego <ğ̃>. Ubezdźwięczniane w wygłosie spółgłoski dźwięczne zapisujemy jednak dźwięcznie, tj. <mescid> zamiast <mescit, -di> lub innej podobnej notacji. Wyrazy polskie i rumuńskie podajemy w ortografii obu języków; postaci arabskie, perskie i in. według systemów przyjętych w odpowiednich filologiach.

W związku z tym, że niniejszy artykuł jest w zamyśle uzupełnieniem i aktualizacją SHET, to znaczenia, poświadczenia i ogólnie całe zaplecze filologiczne podajemy skrótowo; bardziej szczegółowy obraz dostępny jest w SHET, w połączeniu z pozostałymi wskazanymi dla danego wyrazu źródłami. Hasła skonstruowane są w sposób następujący. Najpierw zbiorczo wszystkie postaci polskie, które udało nam się wyszukać w SStp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil oraz SHET, wraz z datacją

i w układzie chronologicznym, przy czym postać hasłowa w SHET jest zawsze na pierwszym miejscu. Po symbolu „|” ewentualne wyrazy spokrewnione. Dalej postaci rumuńskie, w większości na podstawie ITALR, wraz z datacją, ale z pominięciem form, które ze względów fonetycznych lub ewentualnie innych powodów z pewnością nie mogłyby być źródłem dla wyrazu polskiego; ich istnienie jest tylko zasygnalizowane za pomocą skrótu „i in.”. Układ także chronologiczny, przy czym na pierwszym miejscu postać hasłowa w ITALR. Następnie wybór form tureckich, poczynając od postaci chronologicznie najbliższych do najstarszych poświadczeń polskich, wykorzystując, na ile to możliwe, źródła podające wokalizm; kolejne postaci chronologicznie. Ustalenie daty pierwszego poświadczenia na gruncie tureckim jest często niemożliwe, dlatego przybliżona datacja, którą podajemy w nawiasie przed źródłami, jest często zaopatrzona kwalifikatorem „przynajmniej”. Na koniec komentarz, najczęściej według schematu datacja – semantyka – fonetyka – historia – wniosek. Kilka leksemów zostało omówionych wspólnie w jednym haśle, wówczas są one w nagłówku rozdzielone znakiem plusa.

*

achtnamele (1676) ‘traktat pokojowy między Wysoką Portą a krajem chrześcijańskim’ (SHET);

- rum. *ahťinameá* (XVII/2; pl. -ele) ~ *athname* (XX/2) i in. id. (ITALR);
- tur. *ahť nâme* (1680–87) i in. ‘traktat pokojowy’ (przynajmniej od XV; ITALR; Kütükü 2023; Men. 3355; SHET);
- Wyraz pojawia się w XVII w., o ile nam wiadomo, w tylko jednym źródle (brak w SSťp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil), mianowicie w liście od hospodara wołoskiego Jerzego III Duki do króla Jana III Sobieskiego w sprawie rozmów pokojowych z Turkami, datowanego na 25.05.1676 (Corfus 1983: 297). SHET zwraca uwagę, że postać polska zawiera w sobie rumuński sufiks liczby mnogiej. Te dwa fakty łącznie nie pozostawiają wątpliwości, że bezpośrednim dawcą pol. *achťnameli* jest rumuński.

akandzija (?) ~ *akandie* (1496–1501), *akindzi* (1496–1501), *akandzia* (XVI), *ekindzi* (1678) ‘goniec; zagończyk; rodzaj lekkiej jazdy tureckiej; wolny łupieżca’ (SHET);

- rum. *echingiu* (XIX) ~ *achingiu* (XX), *acângiu* (XX/2) ‘żołnierz nie-regularnej jazdy tureckiej przydzielony do zajazdów, zwiadu i dywersji’ (ITALR);
- tur. *akıncı* (1533) i in. ‘najeźdźca, rozbójnik, czatownik’ (przynajmniej od VIII; Clauson 1972: 88; ITALR; MK 545; Rocchi 2007; SHET);
- Wyraz pojawiający się w XVI i XVII w., rzadki (brak w SStp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil), ograniczony chyba do kontekstu turkijskiego². Semantycznie wszystkie postaci niezupełnie jednakowe, ale zbliżone do siebie. Jeśli chodzi o fonetykę, tylko postać *akindzi* wydawałaby się bezpośrednim zapożyczeniem z tureckiego, jednak pojawia się ona chyba wyłącznie u Konstantego z Ostrowicy, który jest źródłem problematycznym (zob. SHET xxvi–xxvii). Z tego samego źródła pochodzi *akandie*. Wariant *akandzija*, mimo że jest postacią hasłową w SHET, nie pojawia się w cytatach, a my nie odnaleźliśmy go w innych źródłach; w każdym razie wygłos sugerowałby raczej pośrednictwo schr. *akindžija* (ITALR). Wariant *akandzia* zbliża się fonetycznie do postaci rumuńskich; z uwagi na datację lepszym źródłem dla niego byłoby węg. *akangya* (1554; Kakuk 1973: 33), choć tu pojawiają się wątpliwości co do fonetyki, zob. → *samar*. Wreszcie pol. *ekindzi*, które jest obok rum. *echingiu* chyba jedyną postacią z nagłosem *e*-. Problemem jest fakt, że wyraz polski jest poświadczony w drugiej połowie XVII w., podczas gdy rumuński pojawia się dopiero w wieku XIX. Z drugiej strony wyraz polski jest zaświadczony w Rycaut (1678b: 214) w rozdziale opisującym liczebność sił tureckich w Rumunii. Praca ta jest tłumaczeniem (H. Kłokockiego) z języka francuskiego; nie ma pewności, z którego dokładnie wydania, ale w Rycaut (1678a: 424) pojawia się w tym miejscu postać *eschkingi* (por. wł. *eschkingi*; LEIO 62). Nie ma jasności, czy Kłokocki poprawił tu nieetymologiczne *-š-* ze źródła francuskiego, czy sam popełnił błąd, pomijając

² „Turcy gońce swe zowią Akandie” (1496–1501); „Akandzią, albo kozaki” (XVI w.); „Ekindzi, to jest wolontariuszowie, y powinni się łączyć z Tátarámi, kiedy do Ruśi, álbo do iných kráíow wpádáią” (1678) (SHET).

je. Jeśli poprawił, to przypuszczalnie znaczy, że znał postać z wokalizmem przednim, tj. rumuńską, a zatem pol. *ekindzi* należy uznać za rumunizm. Jeśli popełnił błąd, to popełnił go przy tłumaczeniu z francuskiego, a więc pol. *ekindzi* jest galicyzmem.

aladża → *haładżija*

Anadol (1787) ~ *Nátolia* (1609), *Anátolia* (1746), *Anátolu* (gen.; 1746), *Anatolia* (1755) ‘Anatolia’ (eSXVII; KorBa; SHET);

- rum. **Anadól** (XVII/2) ~ *Anatól* (1683), *Nadól* (?) i in. id. (ITALR);
- tur. **Anadolu** (1790) i in. id. (przynajmniej od XII–XIV; EATS; ITALR; SHET; Stachowski S. 2002);
- Wyraz poświadczony od XVI w. (brak w SS^{tp}, SPXVI, f19, eSWil), z powodu znaczenia ograniczony do ziem Imperium Osmańskiego. Wszystkie wyrazy oznaczają zasadniczo ten sam region. Fonetycznie postaci są dość mocno zróżnicowane, nie tylko w polskim, rumuńskim i tureckim, ale też w innych językach europejskich. Por. KEWT, gdzie pol. *Anatolia* < gr. *Avatolía*.

Bogdan (1678) ‘Muntenia’ (KorBa; SHET) + **Bohdan** (1615) ‘Wołoch’ (SHET) | por. *Bogdan saraj* ‘pałac gospodarów wołoskich’ (SHET);

- rum. **Bogdán** (XVII/2) ‘Mołdawianin’ (ITALR);
- tur. **Boğdan** (1680–87) i in. ‘Mołdawia’ (przynajmniej od XIV; Emeccen 2011: 103; ITALR; Men. 851; SHET);
- Chyba dwa oddzielne wyrazy, tj. osobne zapożyczenia, pojawiające się tylko w XVII w. (brak w SS^{tp}, SPXVI, eSXVII, f19). Semantycznie postaci polskie odstają od pozostałych, co zdaniem SHET jest wynikiem pomieszania tych terminów w tekstach staropolskich. Od strony fonetycznej źródłami mogłyby być: dla postaci z -g-: rum. *Bogdán*, raczej nie arum. *Bugdán*, węg. *Bogdán* (przez wąskość -o-), tym bardziej nie bułg. *Богданска* ani gr. *Μπουγδανία* (ITALR; SHET); oraz dla postaci z -h-: ukr. *Богдан*. Przy bezpośrednim zapożyczeniu z tureckiego moglibyśmy oczekiwać w polszczyźnie zarówno -g-, jak i -h-, ponieważ wyraz pojawia się w XVII w., kiedy turecka wymowa wałała się między starszym [g] a nowszym [ɣ] (Stachowski M. 2021: 712; por. też *Bohaz* (1654) < *Boğaz*). Wobec tego zapożyczenie bezpośrednie wydaje się najbardziej prawdopodobnym wytłumaczeniem. Jeśli

tak, to wyraz zatoczył dość szerokie koło: słow. *bogъ* + *danъ* ‘dany od boga’ → ‘imię własne’ > rum. *Bogdán* id. (DELR) > tur. ‘Mołdawia’³ > pol. ‘Muntenia’.

bombaradzi (1787) ‘rzemieślnik odlewający działa’ (SHET) + **bombaradzi-basza** (1787) ‘przełożony nad artylerią i ludwisarzami’ (SHET);

- rum. **cumbara** (1695) ~ *bumbará* (XVIII), *bombará* (XX/1) i in. ‘1. kula armatnia; bomba; granat; 2. moździerz; haubica’ + **cumbara-giu** (XVIII) ~ *bumbaragiu* (XVIII) i in. ‘artylerzysta’ + **cumbaragi-başá** i in. ‘przełożony nad artylerią’ (ITALR);
- tur. **kumbara** (1790) ~ *humbara* (1680–87) i in. ‘1. skarbonka; 2. moździerz; haubica; granat’ (przynajmniej od XVII/2; ITALR; KEWT; Men. 1942, 3759; İbn İbrâhîm 2015: 29; Stachowski S. 2002; odnośnie semantyki por. ros. *núuka* ‘armata’) + **kumbaracı** ‘artylerzysta’ (ITALR) + **kumbaracı başı** ‘przełożony nad artylerią’ (ITALR);
- Wyrazy ograniczone do XVIII w. (brak w SSStp, SPXVI, eSXVII, KorBa, eSWil), do kontekstu osmańskiego i chyba do jednego autora, mianowicie J. Mikoszy. Semantycznie wszystkie formy zgodne. Fonetycznie postaci te są niewątpliwie wynikiem kontaminacji refleksów pers. *humbara* خمברה i fr. *bombarde* (1413; DHLF) lub wł. *bombarda* (1348; TLIO); nie wiadomo nam, żeby taka postać istniała poza językiem rumuńskim⁴. Mikosza podróżował przez Mołdawię (Mikosza 1787: 14–25), miał więc sposobność zapoznać się z taką postacią, a w każdym razie fonetyka na to właśnie wskazuje.

borsuk (1563) ~ *borsug* (1719), *borszug* (1719), *borszuk* (?) ‘1. jaźwiec; 2. człowiek wydatnych szczęk, spłaszczonego nosa, małych oczu; 3. człowiek

³ Skrócenie frazy *Bogdán ili* ‘prowincja Bogdana’, od Bogdana I Założyciela, pierwszego hospodara mołdawskiego (lata 60. XIV w.) (İnalçık 2012).

⁴ Wyszukiwanie w serwisie Google Books zwraca wprawdzie wyniki (04.04.2024), ale wydaje się, że wszystkie są bądź innym słowem (schr. *bumbara* ‘bombus, rodzaj owadów z rodziny pszczołowatych’), bądź skutkiem błędnego OCR albo błędnej edycji. W szczególności w wydany przez H.E. Avcı’ego w 2019 r. numerze specjalnym czasopisma „Yeni Mecmua” (z okazji rocznicy bitwy pod Çanakkale), w tekście A. Ekrema „Acaba Namazım Bozuldu Mu?” fragment „O anda bir bumbara bir arslan sürüsünü dağıtabilecek kadar korkunc kudurmuş bir bumbara kal’adan fırladı” (strona nienumerowana); w oryginale w tym miejscu *kumbara* «قومبارا» (s. 100).

ponury, skryty, lubiący samotność’ (SPXVI; eSXVII; KorBa; f19; eSWil; SHET);

- rum. *bursúc* (1543) ‘1. id.; 2. mężczyzna lub dziecko niski, krępy, nieporęczny i ciężki, leniwy; wycofany, odizolowany, gburowaty człowiek’ (ITALR);
- tur. *borsuk* (1680–87) i in. ‘1. id.’ (przynajmniej od XI; ITALR; Men. 914; MK 594; SHET);
- Wyraz powszechny od XVI w. (brak w SStp); wydaje się wymagać odrębnego opracowania, tu chcielibyśmy tylko zasygnalizować dwa punkty. Literatura nie jest zgodna w kwestii bezpośredniego źródła postaci polskiej (por. np. Emiroğlu 2005: 87; KEWT; SHET); wyraz występuje rzeczywiście w przynajmniej kilku językach europejskich i tureckich (np. bułg., ros., ukr. *бoпcык*, ros. *бaпcык*, śl. *borsuk*; a także oguz. *bursuk*, tat. *bursyk* i in.; Džunková 2012:27; ITALR; KEWT; Leschber 2011: 40; SHET). Formy są w większości zbliżone do siebie fonetycznie i tożsame semantycznie, ale wskazówek mogą dostarczyć wtórne znaczenia, jak np. pol. ‘człowiek ponury, skryty, lubiący samotność’: rum. ‘człowiek wycofany, odizolowany, gburowaty’. W tej chwili nie jest dla nas oczywiste, w jaki sposób odróżnić wpływ obcej semantyki od niezależnego równoległego rozwoju.

buhaj (1614⁵) ~ *buchaj* (1695), *bugaj* (1621) ‘byk rozplodowy’ (eSXVII; KorBa; f19; eSWil; SHET);

- rum. *buhái* (1588) id. (DELR);
- tur. *buga* (1611) i in. id. (przynajmniej od XI; MK 599; Rocchi 2012; SHET);
- Wyraz powszechny od XVII w. (brak w SStp, SPXVI). Postać polską najczęściej wyprowadza się z ukr. *бyзaй* id., a dalej z języków tureckich (zob. np. Boryś 2005; Kostecka-Sadowa 2015a: 290; 2015b: 77; Fałowski 2023: 69). Taka droga sugerowałaby pochodzenie kipcackie (zob. np. orm.-kipcz. *buɣa*, tat. *бyɣa* itd. id.; Äxmätjanov 2001; Harkavec’ 2018; R IV 1802, 1804), choć w związku z niezupełnie jasnym i, jak się wydaje, niepoświadczonym w tych językach wygłos-

⁵ Jako nazwisko od 1588 r. (Mytnik 2022: 57), choć nie ma pewności, że chodzi o ten sam wyraz (zob. tekst główny).

wym *-j*, być może należałoby też wziąć pod uwagę biernik mo. *buqa* id. (Rybatzki 2003: 67; Sanžeev, Orlovskaja, Ševernina 2015–2018). Ze względu na rozprzestrzenienie wyrazu w językach wschodniosłowiańskich, ta droga północna wydaje się bardziej realna historycznie; zresztą rum. *buhái* też wyprowadza się z ukraińskiego (Leschber 2008: 150). Jeśli jednak źródłem miałyby być język turecki (tur. *buğa* id. = wsp. *boğa*; Majteczak, Sieradzka-Baziur, Mika 2013: 101; SHET), to pośrednictwo rum. *buhái* byłoby bardzo prawdopodobne. Wygłosowe *-j* chyba raczej należałoby wówczas interpretować jako zdrobnienie niż wołącz (por. Güzel 2019: 288; SHET). Wyjaśnienia wymaga wreszcie stosunek tego wyrazu do *bugaj* pojawiającego się w toponimii i antroponimii polskiej (przyp. 5; Chudzik 2011: 207). Powyższy zestaw problemów wykracza poza ramy niniejszego artykułu.

chálógowie → *falagi*

chalat (1896) ‘1. rodzaj orientального płaszcza; 2. żydowska kapota; 3. kitel’ (f19; Turnau 1999; SHET) + *chylat* (1826) ~ *chylet* (?), *hilat* (?) ‘suknia, szata’ (Turnau 1999; SHET);

- rum. *halat* ‘1. ubranie ochronne podobne do płaszcza; 2. szlafrok’ (Budu 2016: 10; DEX);
- tur. *hilat* (1856) i in. ‘paradny strój wierzchni’ (przynajmniej od XII–XIV; EATS; Redhouse 1856; SHET; Şenyüz 2009: 78);
- Postać *chalat* powszechny od XIX w. (brak w SS^tp, SPXVI, eSXVII, KorBa, eSWil); postaci *chylat* itd. rzadkie, ograniczone chyba do XIX w. (brak w SS^tp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil). Semantycznie wyraz rumuński różni się istotnie od tureckiego: pierwszy oznacza strój ochronny lub podomowy, drugi paradny; wyraz polski łączy w sobie oba znaczenia. Analogiczna sytuacja od strony fonetycznej: rum. *-a-* : tur. *-i-* : pol. *-a-*, *-y-*. Wydaje się, że do polszczyzny wyraz trafił dwiema drogami: 1) pol. *-i-*, *-y-* ‘płaszcz paradny’ < tur. *-i-* id.; oraz 2) pol. *-a-* ‘płaszcz żydowski’ [> ‘kitel’] < jid. *chalat* כאלאט ‘płaszcz codzienny’ – co ze względu na znaczenie i konotację kulturową bardziej prawdopodobne niż pochodzenie ukraińskie (por. Fałowski 2023: 66, 68, 69). Postaci wschodniosłowiańskie przypuszczalnie również pochodzą z jidysz, podobnie rum. *halat*.

czausz (1496–1501) ~ *cazansy* (1496–1501), *czausy* (1496–1501), *czars* (1496–1501), *cziausz* (1557), *causz* (1564), *czaus* (1612), *ciaus* (1624), *siaus* (1644), *czauz* (1674), *ciausz* (1678) ‘członek straży porządkowej i eskorty padyszachów, używany także jako doręczyciel’ (SPXVI; eSXVII; KorBa; eSWil; SHET) | por. *czaular* ‘starosta’ (SHET) | por. *basz czausz*, *czauszbasza*, *czausz-basz aga*, **czauszlar emiry*, *czausler-emini* ‘dowódca czauszów’; *czaular* ‘starosta’; *czauszlar kihaty effendi*, *czausler-kiatybi* ‘pisarz czauszów’, *orta czausz* ‘janczar podległy basz czauszowi’, *salam-czausz* ‘czausz wygłaszający pozdrowienie w imieniu padyszacha lub wielkiego wezyra’ (SHET);

- rum. *ceaúş* (1535) i in. id. (ITALR);
- tur. *ça(v)uş* (1611) i in. id. (przynajmniej od VIII; Donuk 1988: 92; EATS; ITALR; Rocchi 2012; SHET);
- Wyraz poświadczony od XV/XVI w. (brak w SStp, f19), ograniczony chyba zawsze wyłącznie do realiów Imperium Osmańskiego⁶. Semantycznie wszystkie postaci praktycznie takie same. Fonetycznie postać rumuńska bliższa polskiemu, ale bez śródgłosowego -v-, jednak takie formy pojawiają się też w tekstach transkrybowanych przynajmniej od 1533 r. (SHET); przypuszczalnie v przed u już wtedy mogło być wymawiane bilabialnie [β], por. przykłady w Baysal (2021: 134–138). Wobec powyższego nie widzimy podstaw, żeby postulować pośrednictwo rumuńskie.

czewra (1833) ‘(?) haftowana chustka na głowę’ (SHET);

- rum. *gevreá* (1775) ~ *cevreá* (1780) i in. ‘haftowana chustka lub szal’ (ITALR);
- tur. *çevre* (1803) ‘1. okolica, otoczenie; 2. chustka’ (wyraz rodzimy; znaczenie ‘chustka’ przynajmniej od XIX; ITALR; KEWT; SHET; Wied 1803: 156);
- Wydaje się, że hapax u J. Słowackiego (w „Lambro”), brak w SStp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil. Znaczenie wyrazu polskiego niezupełnie jasne, ale bardzo podobne do znaczeń rumuńskiego i tureckiego. Fonetycznie postać rumuńska bliższa przez wzgląd na -a w wygłosie, jednak adaptacja tur. -e > pol. -a również możliwa. Słowacki podróżował do Imperium Osmańskiego, ale przez Włochy i Grecję

⁶ Jeszcze w eSWil: „Czaus, Czausz [...] u Turków pokojowiec, goniec. [...]”.

(Chilińska 2020), a nie zwyczajową trasą przez Mołdawię (Wolański 1998: 75). Wydaje się, że w wypadku tego wyrazu nie ma podstaw, żeby zakładać pośrednictwo rumuńskie.

dombaza (1883–84) ~ **dombasa** (1883–84), **dumbas** (1883–84), **tumbas** (1883–84) ‘rodzaj lekkiej barki lub tratwy’ (SHET);

- rum. **dombáz** (1729) ~ **tumbáz** (1729) i in. ‘prom, ponton, pływający most’ (ITALR);
- tur. **tombaz** (1856) i in. ‘ponton, łódź’ (przynajmniej od XII–XIV; EATS; ITALR; Redhouse 1856; Sâmî 1899; SHET; TS);
- Wyraz pojawia się w XIX w., chyba wyłącznie u H. Sienkiewicza (w „Ogniem i mieczem”; brak w SS^tp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil). W tym jednym tekście występuje w czterech różnych wariantach fonetycznych, co sugeruje, że samemu Sienkiewiczowi był słabo znany. Semantycznie postaci polskie, rumuńskie i tureckie podobne. Fonetycznie rumuńskie bliższe przez wzgląd na -u- w pierwszej sylabie. Wyraz występuje też w bułg., ros., schr., ukr. i węg., w tym formach z -u-. Biorąc pod uwagę, że w tekście oznacza rodzaj łodzi kozackiej⁷, najbardziej prawdopodobne wydaje się przejście z ukr. *дѣмбас* i in. (Kornodudova 2010: 281).

dyma (1704) ‘rodzaj tkaniny bawełnianej lub bawełniano-lnianej’ (KorBa; eSWil; Turnau 1999; SHET);

- rum. **dimie** (1693) ~ **dimá** (1777–82) i in. ‘rodzaj tkaniny flanelowej z grubej osnowy bawełnianej’ (ITALR);
- tur. **dimî** (1680–87) ‘drelich, gruby materiał wełniany, płótno na poszewkę, barchan’ (przynajmniej od XV–XVI; ITALR; Men. 2143; SHET; TS);
- Wyraz XVIII–XIX-wieczny (brak w SS^tp, SPXVI, eSXVII, f19), nieograniczony do kontekstu orientalnego. Znaczenia we wszystkich postaciach zbliżone do siebie. Fonetyka rum. **dimá** byłaby odpowiedniejsza dla pol. **dyma** z powodu wygłosu, postać ta jest jednak poświadczona o ponad 70 lat później. Postać z -a obecna także w dia-

⁷ „Jakoż w promieniu oka widać było kilkanaście bajdaków, dombas czyli tumbasów i wąskich czarnych czółen kozackich, obszytych sitowiem, a zwanych pospolicie czajkami.” (SHET).

lektach bułgarskich (*дими́я* id.; BER), ale nie udało nam się ustalić jej datacji. Przy bezpośrednim zapożyczeniu z tureckiego do polskiego, również oczekivalibyśmy adaptacji wygłosowego *-î*, bardzo możliwe, że również do *-a*. Pośrednictwo rumuńskie oceniamy jako możliwe, ale wymagające bliższej analizy ze szczegółowym uwzględnieniem historii samego przedmiotu i handlu nim.

ekindzi → *akandzija*

fałagi (1732) ~ *chálógowie* (1650) ‘kara polegająca na biciu po podeszwach kijami’ (KorBa; eSWil; SHET);

- rum. *falagá* (1715) ~ *falángă* (XVIII/2) ‘rodzaj dyb do bicia po podeszwach’ (ITALR);
- tur. *falaka* (1611; 1680–87) ‘1. narzędzie do przytrzymywania stóp podczas bicia po podeszwach; 2. samo bicie’ (przynajmniej od 1611; ITALR; Men. 3542; SHET);
- Wyraz XVIII–XIX-wieczny (brak w SS^tp, SPXVI, f19), używany także poza kontekstem wschodnim⁸. Semantyka niezupełnie jednakowa we wszystkich postaciach, ale przeniesienie ‘narzędzie do kary’ > ‘kara’ dość trywialne (por. np. *dostał baty*), zaświadczone zresztą już na gruncie tureckim. W rumuńskim, podobnie jak w polskim, postać z udźwięcznieniem *-k-* > *-g-*. Najstarsza postać polska, z *ch-* w nagłosie, chyba tylko u jednego autora i niepewna semantycznie⁹. Kolejne pojawiają się dopiero 80 lat później u X.F. Gościeckiego, który musiał uważać je za słowo nieznane, ponieważ zamieścił je w „Wykładzie słów trudniejszych” na końcu swojej relacji i objaśnił jako ‘[t]urecka kara w podeszwy prętami bicie’ (Gościecki 1732: [352]). Gościecki przejeżdżał jednak przez Mołdawię (1732: 43–69), miał więc też sposobność zetknąć się z wymową z udźwięcznieniem. Postaci z *-g-* występują też jednak w innych językach: bułg., mac. *faláza*, schr. *fàlage* oraz ewentualnie arum. *fàlangu*, gr. *φάλλγας*, rum. *falángă* (ITALR; LEIO 725). To sugeruje, że do udźwięcznienia mogło dojść już w źró-

⁸ „Mówi się u nas niekiedy potocznie: tęgie wziął fałagi” (1823; SHET).

⁹ „Tym czasem Szlachetką Diszkuruie / rosprowia w kole / ba y łáie / Y mili chałagowie śmieią się z tych gádek Daremnych / y pijących często oracyi / Czyniąc co sámi zechcą.” (1732; KorBa).

dle tureckim – tak jak to proponuje ITALR, postulując tur. **falaga*. Jest to rozwiązanie wymagające najmniejszej liczby dodatkowych założeń, jednak brak poświadczenia na gruncie tureckim wydaje nam się niepokojący. W tym momencie nie potrafimy dać jednoznacznej oceny prawdopodobieństwa pośrednictwa rumuńskiego pomiędzy tureckim a polskim.

feredza (1760) ~ *feredze* (1861) ‘rodzaj płaszcza’ (eSWil; SHET) | por. *ferezyja* (SHET);

- rum. *feregeá* (1573) i in. id. (ITALR);
- tur. *ferace* (1790) i in. id. (przynajmniej od 1650; ITALR; Rocchi 2011; SHET; Stachowski S. 2002);
- Wydaje się, że wyraz ten, w postaci z *-dz-/-dż-* zamiast *-z-* (p. niżej), pojawia się wyłącznie u S. Pilsztynowej ([1760]) i w eSWil (1861), w obu przypadkach w odniesieniu do realiów wschodnich, tj. do płaszczy noszonych w Imperium Osmańskim zarówno przez kobiety, jak i mężczyzn, zwykle luźnych, z długimi, obszernymi rękawami. Wszystkie postaci niewiele różnią się od siebie fonetycznie, na podstawie samego brzmienia nie sposób jednoznacznie wskazać bezpośrednie źródło dla języka polskiego.

Wzmianka u Pilsztynowej ([1760]) pojawia się w kontekście jej pobytu w Rumunii¹⁰. Wiemy też, że podobne, jak się zdaje, płaszcze były również znane pod nazwą *wołoszka* (Turnau 1999). Mimo więc występowania postaci z *-dż-* w alb., arum., bułg., mac., schr. i węg. (ITALR), wydaje się, że pośrednictwo rumuńskie jest w tym przypadku bardzo prawdopodobne.

Postaci *feredze* (1861) nie udało nam się odszukać nigdzie poza eSWil. Tu jednak fonetyka jest w zasadzie identyczna z tur. *ferece*, więc należy raczej przyjąć zapożyczenie bezpośrednie.

Równocześnie występują w polszczyźnie postaci z *-z-*: *ferezja*, *ferezyja*, *feriaz* i in. (Turnau 1999; SHET). SHET wyprowadza je z nie całkiem pewnej formy tur. *feraze* raczej niż z języków wschodniosłowiańskich (ros. *фѣрязь* itd.). Wyraz ten na pewno wymaga jesz-

¹⁰ „pojechała do Bukaresztu, i zajechała do karczmy, gdzie muzyki grają, i zaraz zrzuciła z siebie feredzę i jaszmak [zob.], i skakać poczęła.” (Pilsztynowa [1760]).

cze dokładniejszego zbadania, szczególnie od strony kulturowej, ale pośrednictwo rumuńskie można przypuszczalnie wykluczyć. O jego rozprzestrzenieniu w innych językach europejskich zob. Schweickard (2013).

fersiman → *terdzyman*

filiżanka (1732) ~ *filzanka* (1638), *fizanka* (1749), *fizanka* (1749), *fliżanka* (1764) ‘czarka z uszkiem’ (eSXVII; KorBa; f19; eSWil; SHET);

- rum. *felegeán* (1594) ~ *filgeán* (1594), *filigeán* (1772), *felegeánă* (1839), *filegeán* (XIX) ‘czarka do picia’ (ITALR);
- tur. *fincan* (1641) ~ *filcân* (1680–87) i in. id. (przynajmniej od XVI lub XVII;¹¹ ITALR; Men. 3543, 3550; SHET; Święcicka 2020; Vankulu 2014–2015: 1870, 1887);
- Wyraz powszechny od XVII w. (brak w SStp, SPXVI), nie ograniczony do realiów wschodnich. Semantyka zasadniczo taka sama we wszystkich postaciach. Fonetyka zróżnicowana, ale najstarsza polska postać, *filzanka* (1638), znajduje dość dobre źródło w tur. *filcân* (1680). Część autorów mimo to wyprowadza ją bezpośrednio z rumuńskiego, czemu SHET się sprzeciwia, jednak przytaczane przez niego argumenty zdezaktualizowały się. Po pierwsze, najstarsze znane nam poświadczenie polskie pochodzi z 1638 r. (nie, jak wcześniej, z 1732 r.), ale co istotniejsze, najstarsze poświadczenie rumuńskie pochodzi z 1594 r. (nie, jak wcześniej, z 1792 r.) (por. nagłówek hasła i SHET). Po drugie, obecnie najstarszy zapis polski pochodzi już nie z *Inwentarzy miejskich Poznania*, a z rejestru skarbów Radziwiłłów (eSXVII). W tym świetle pośrednictwo rumuńskie wygląda znacznie bardziej prawdopodobnie, trzeba jednak wziąć pod uwagę, że postaci z *-l-* pojawiają się też w innych językach: arom. *fil(i)geánă*, bułg. *филджан*, schr. *fildzan*, węg. *fildzsán* i in. (ITALR), ponadto fonetycznie bardzo bliska postać występuje w samym tureckim. Historia tego wyrazu, i przede wszystkim samego desygnatu, wymaga jeszcze bliższego prześledzenia.

¹¹ Na wiek XVI wskazuje poświadczenie w Vankulu (2014–2015), jednak jego datacja jest niepewna. Autor zmarł w 1592 r., ale jego słownik został wydany dopiero w 1727 r. (Vankulu 2014–2015: 17) i nie jest jasne, czy wydawca nie wprowadził zmian do tekstu.

fota (1696) ‘1. bawełniane kosmate chusty importowane z Turcji w XVI–XVII w.; 2. fartuch mieszczek krakowskich w XVIII w.; 3. fartuszek kobiet huculskich w XVIII i XIX w.’ [znaczenia za Turnau (1999)] (KorBa; eSWil; Turnau 1999; SHET);

- rum. *fótă* (1462) ~ *fotă* (1762) i in. ‘1. luźny fartuch z materiału importowanego z Indii, używany do kąpieli, także jako ręcznik; 2. część rumuńskiego stroju narodowego, rodzaj fartucha z prostokątnego kawałka bawełnianej tkaniny, owijanej wokół bioder; 3. fartuch noszony przez karczmarzy, kelnerów itp.’ (ITALR);
- tur. *fota* (1680–87) i in. ‘1. ręcznik kąpielowy owijany wokół bioder; 2. fartuch’ (przynajmniej od 1650; ITALR; Men. 3555; Rocchi 2011; SHET);
- Najstarsze poświadczenie, które udało nam się wyszukać, pochodzi z końca XVII w., jednak według Turnau (1999) sam desygnat był już znany w Polsce w XVI w.; wyraz w użyciu do XIX w.; brak w SStp, SPXVI, eSXVII¹², f19. Wydaje się, że może być wynikiem zlania się na gruncie polskim dwóch lub może nawet trzech niezależnych zapożyczeń.

Przyjrzyjmy się znaczeniom polskim: ad 1) Fakt, że Turnau (1999) rozróżnia znaczenia ‘chusta’ i ‘fartuch’ (zob. wyżej) sugeruje, że w XVI–XVII w. *fota* nie była jeszcze używana do przepasywania się, a cytaty w KorBa pokazują, że jeszcze znacznie później wciąż przynajmniej bywała używana inaczej niż jako fartuch¹³. Równocześnie zarówno Turnau, jak i KorBa wskazują na bezpośredni związek z Turcją. Ad 3) Z drugiej strony, podane przez Turnau (1999) znaczenie XVIII–XIX-wieczne przypisuje *fotę* do kultury huculskiej, a więc wołoskiej, nie tureckiej. Powiązanie to potwierdzają też inni autorzy, np. Falkowski (1938: 78), Greń, Krasowska (2008), Kolberg (1962: 37, 40, 44, 46; 1970: 100, 102, 104, 129). Ad 2) Najmniej jasne jest znaczenie środkowe, wiążące *fotę* z XVIII-wiecznymi mieszczkami krakowskimi. Zastosowanie w funkcji fartucha sugerowałoby przejście

¹² W eSXVII jest wprowadzone hasło *fota*, ale w trakcie pisania niniejszego tekstu (29.03.2024) dostępne było tylko jako załączek, bez poświadczeń ani znaczenia. Możliwe, że dotyczy jakiegoś innego wyrazu.

¹³ „Fota turecka, biała, do golenia, na płótnie tureckim” (1696); „Na głowie miasto kwefu iakaś fota szara” (1753) (KorBa).

od Hucułów, co chyba mało prawdopodobne bezpośrednio, a w geograficznie pośrednich regionach Podhala i Orawy wyraz jest najwyraźniej nieznany (brak w ILGIKP, SGO).

Łącząc powyższe punkty, wydaje się, że *fota* została zapożyczona do języka polskiego w XVI w. bezpośrednio z tureckiego i osobno w XVIII w. za pośrednictwem rumuńskiego. W grę może jeszcze ewentualnie wchodzić trzecie niezależne zapożyczenie w XVIII w., które dałoby znaczenie nr 2 w: Turnau (1999).

gájda ~ gájdy (1528) ‘instrument muzyczny; dudy’ (SPXVI; eSXVII; KorBa; f19; eSWil; SHET);

- rum. *gáidă* (?) id. (DEX);
- tur. *gayta* (1611) i in. id. (przynajmniej od 1611; SHET);
- Wyraz powszechny od XVI w. (brak w SStp), nie ograniczony do kontekstu orientального, wbrew przeciwnie: pierwsze poświadczenie odnosi się do Muntenii¹⁴. Semantycznie postaci zbliżone, choć występują różne warianty; fonetycznie niemal identyczne. Wyraz wędrowny, występuje w różnych językach Karpat i Bałkanów, wymaga jeszcze dokładniejszego prześledzenia ze szczególnym uwzględnieniem historii samego instrumentu. Istnienie alternatywnej nazwy *mul(i)tanki* (Malinowski 1892: 11; Mitu 1965: 85) zdaje się sugerować dla języka polskiego źródło rumuńskie.

gid (1440/1460) ‘brzydota, ohyda czy człowiek obrzydliwy’ (SStp; KorBa) + **gidia** (1861) ~ *gidzał* (1861), *gidiak* (?), *gidiasz* (?) ‘rosły i niezgrabny; cienki i długi’ (eSWil; Kostecka-Sadowa 2015b: 78) | por. *gidy giaur* ‘obrzydły, ohydny giaur’ (SHET);

- rum. *ghidi* (1682) i derywaty ‘(słowo poprzedzające naganę lub groźbę)’ (ITALR);
- tur. *gidi* (1533) ‘stręczyciel; drań; łobuz; urwis’ (przynajmniej od XII–XIV; EATS; ITALR; Rocchi 2007; SHET);
- Wyraz *gid* poświadczony od XV w., w użyciu jeszcze w XVIII w. (KorBa), w XIX w. już chyba tylko dialektalnie (eSWil); dla *gidii* itd. jedyne znane nam datowane poświadczenia z eSWil; brak w SPXVI,

¹⁴ „Ascaula Sackpfeiff Gáydy álbo mulitánki” (1528; SPXVI).

eSXVII, f19. Rodzime pochodzenie pol. *gid* raczej nie podlega wątpliwości (Boryś 2005 s.v. *ohyda*; ESJS s.v. *guditi*; Sławski 1952–s.v. *gid*; SPsł s.v. *gyditi*, *gydъ*). Dla pol. *gidia* Sławski (1952–s.v. *gidia*) przyjmuje za A. Zajączkowskim (1953: 53) etymologię wschodnią: < tur. *gidi* < pers. [*gīdī* گیدی]; podobnie SHET dla frazy *gidy giaur* (1633). Wyraz pojawia się w kilku językach bałkańskich, w tym w postaciach podobnych do polskich: bułg. *зидѹя*, rum. *ghidûş*, schr. *đidija* (< *gīdija*) i in. (Georgiewa-Okon 2019: 54; ITALR; Sławski 1952–s.v. *gidia*). Wyraz wymaga jeszcze dokładniejszego zbadania, w szczególności pod kątem polskich postaci gwarowych i możliwości ich pochodzenia od *gid*.

giermak (1544) ~ **jármak** (1560) ‘rodzaj płaszcza, sukni zwierzchniej’ SPXVI; eSXVII; KorBa; eSWil; SHET);

- rum. **ghiorméc** (XIX/2) ‘bliżej nieokreślone ubranie męskie; przypuszczalnie koszula’ (ITALR);
- tur. **gömlék** (1533) ~ **gölmek** (XII–XIV); **gümelek** (1584) ‘bielizna, koszula’ (przynajmniej od XII–XIV; ITALR; Rocchi 2007; 2017);
- Wyraz poświadczony od XVI w. (brak w SStp, f19), nie ograniczony do kontekstu wschodniego¹⁵. Wyprowadzany zwykle z języków wschodniosłowiańskich (błr. *зeрмякъ*, ukr. *зapмáк* i in.; SHET). Jedynym znanym nam wyjątkiem jest Turnau (1999), gdzie z tur. *germek*. Pomijając czasownik ‘rozciągać’, nie udało nam się potwierdzić istnienia takiego wyrazu w tureckim. ITALR widzi w rum. *ghiorméc* zażożczenie z tur. *gölmek* ‘koszula’ (w ITALR bez gwiazdki; lit. *gömlék*). Naszym zdaniem bardziej prawdopodobne dla rum. *ghiorméc* jest źródło wschodniosłowiańskie (SHET). Biorąc pod uwagę datację, szczątkowe występowanie w rumuńskim oraz alternatywne źródło na wschodzie, możliwość pośrednictwa rumuńskiego w historii pol. *giermak* należy raczej wykluczyć.

giermalek → *jamurlach*

¹⁵ „MAGISTER albo KLECHA, w giermaku. KANTOR też w giermaku z biasagami” (1615); „w zupanách y giermakách po Polsku wystroiona” (1646); „Giermak, suknia długa pospolitych ludzi” (1776) (KorBa).

hajda (1760) ~ *hájdá* (1674) ‘naprzód!, nuże!’ (eSWil; SHET);

- rum. *háide* (1645) ~ *háida* (1657) i in. id. (ITALR);
- tur. *hayda* (1680–87) ~ *hayde* (1680–87) i in. id. (przynajmniej od 1641; ITALR; Men. 5431; SHET; Świącicka 2020);
- Wyraz poświadczony od XVII w. (brak w SStp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19), nie ograniczony do kontekstu wschodniego¹⁶. Semantycznie i fonetycznie wszystkie postaci zasadniczo identyczne, a poświadczenie w rumuńskim starsze niż w polszczyźnie. SHET wyprowadza z ukr. *zaŭda*, które poświadczone dopiero od 1907 r., jednak w przypadku ukraińskiego wyrazu potocznego datacja może być bardzo opóźniona. Nie widzimy sposobu, żeby jednoznacznie rozstrzygnąć pomiędzy pochodzeniem rumuńskim a ukraińskim. W związku z ogólnie silniejszym wpływem w wyniku bardziej długotrwałych i intensywnych kontaktów, to drugie jest statystycznie bardziej prawdopodobne.

hajdamak (1736) ~ <chaydamacy> (1736), *hajdamaka* (1775–1806) ‘1. zaporoński Kozak żyjący z łotrstwa; 2. łotr, rabuś, rozbójnik, zbój’ (KorBa; f19; eSWil; SHET);

- rum. *haidamác* (1821) i in. ‘bandyta, złodziej’ (ITALR);
- tur. *haydamak* (1899) ‘grabieżca, rozbójnik’ (przed XVIII¹⁷; ITALR; Sâmi 1899; SHET);
- Wyraz XVIII–XIX-wieczny (brak w SStp, SPXVI, eSXVII). Semantyka postaci polskich od rumuńskich i tureckich różni się o tyle, że w polszczyźnie wyraz pojawia się najpierw w odniesieniu do napadów rozbójniczych na terenie Ukrainy Prawobrzeżnej w XVIII w., a dopiero później jako wyraz pospolity; rozwój przypuszczalnie już na gruncie polskim. Fonetycznie wszystkie postaci takie same. Wyraz pojawia się też w innych językach (ITALR), w szczególności tu istotne

¹⁶ „Zá nim háydá kto z gości / mąż doświadczony” (1674; KorBa); „To człowiek de jure i de hajda” (tj. ‘z głową i skory do działania’; eSWil).

¹⁷ Według wszelkiego prawdopodobieństwa wyraz polski, poświadczony od pierwszej połowy XVIII w., jest zapożyczeniem z języka ukraińskiego. Wyraz ukraiński jest pochodzenia tureckiego, na co wskazuje fonetyka (Németh 2005: 304), zatem musiał istnieć w tureckim już wcześniej. Bezpośredniego poświadczenia nie udało nam się jednak odszukać.

ukr. *zauðamáka*, z którego powszechnie jest wyprowadzana postać polska (Kostecka-Sadowa 2015b: 79). Z uwagi na pierwotne znaczenie w polszczyźnie oraz istotnie późniejsze niż w polskim poświadczenie rumuńskie, możliwość pośrednictwa rumuńskiego należy wykluczyć. Więcej nt. tur. *haydamak* zob. Németh (2005).

haładźija (1863) ~ **haładziej** (1848), **aladża** (?), **haładza** (?) ‘gruba tkanina jedwabna w kolorowe paski’ (Turnau 1999; SHET);

- rum. **alageá** (1716) ~ **halageá** (1739) i in. id. (ITALR);
- tur. **alaca** (1879) ‘1. wielokolorowy, pstry; 2. id.’ (przynajmniej od XVI; ITALR; Rocchi 2007; Rużińska-Ostojka 1879; SHET);
- Wyraz XIX-wieczny, rzadki (brak w SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil), chyba tylko w kontekście importu z Turcji¹⁸. Semantyka zasadniczo taka sama we wszystkich postaciach. Fonetycznie jedna z postaci rumuńskich bliższa polskiej; nieetymologiczna wstawka *h-* teoretycznie możliwa też na gruncie polskim (por. np. *haba* ‘tkanina z grubej wełny’ < tur. *aba* id.; SHET), byłaby jednak dodatkowym, niedowiedlnym założeniem. Poświadczenie w języku rumuńskim znacznie wcześniejsze niż w polskim. Wyraz pojawia się też w alb., arum., bułg., gr., schr. i węg., wszędzie z nagłosem *a-* (Georgiewa-Okoń 2019: 82; ITALR; LEIO 68). Jedyne, co stoi na przeszkodzie zdecydowanemu wskazaniu na pośrednictwo rumuńskie, to to, że wszystkie znane nam wystąpienia pol. **haładźija** itd. (przyp. 7) wiążą go jednoznacznie z Turcją.

hatihumajum (1883) ~ **hatti humājun** (1858), **hat-humanum** (1859), **hati-humajum** (1883) ‘pismo sułtana, odręczne lub z odręcznym dopiskiem’ (SHET);

- rum. **hatihumaiúm** (XVIII/2) i in. id. (ITALR);
- tur. **hatt-i humâyûn** (1856) i in. id. (przynajmniej od XVI; ITALR; Redhouse 1856; Rocchi 2016–2017: § 823 SHET);

¹⁸ „kaftanik, [...] z materii tureckiej, haładziejem zwanej” (1848; SHET); „*Haładźija* (zeps. tur. *haładża*)” (1863; SHET); „określeń, wziętych z perskiego i tureckiego, jak [...] haładża” („Prace Komisji Historji Sztuki” 6 [1935], s. 29); „tureckie wysokogatunkowe sukna, jak „aba”, „aładża”” (Bazielich 2016: 26).

- Wyraz ograniczony do XIX w. (brak w SS^tp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil) i, w związku ze znaczeniem, do realiów Imperium Osmańskiego. Jeśli chodzi o fonetykę, to większości asymilacji oczekiwaliśmy na gruncie polskim niezależnie od ewentualnego pośrednictwa (uproszczenie geminaty *-tt*¹⁹, skrócenie samogłosek długich, adaptacja *-ü-* > *-u-* itp.), ale nie zmiany wygłosowego *-n* > *-m*. Wyraz pojawia się jeszcze w schr. i węg., także w innych złożeniach w rumuńskim, wszędzie z wygłosowym *-m*, przez co ITALR postuluje istnienie takiej postaci już na gruncie tureckim. Niewątpliwie rozwiązanie to tłumaczy równocześnie wszystkie postaci, wymagając przy tym mniej dodatkowych założeń niż jakikolwiek inny scenariusz. Tym niemniej nie jest dla nas jasne, na ile prawdopodobne jest jedyne założenie, którego wymaga, tj. istnienie niepoświadczonej formy **humayum* na gruncie tureckim.

hilat → *chalat*

jałagasy (1666) ‘(tatarski) komendant wojskowy’ (SHET);

- rum. *ial agasi* (1696) id. (Greceanu 1970: 114);
- tur. *yah ağası* (1611²⁰) dosł. ‘kapitan wybrzeża’ (oba człony przynajmniej od 1611; Rocchi 2012; SHET);
- Wyraz pojawia się chyba tylko jeden raz (brak w SS^tp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil), w liście sędziego wojskowego Franciszka Kobyleckiego do kanclerza wielkiego koronnego Mikołaja Prażmowskiego pisanym w Jassach 23.03.1666 (Corfus 1983: 273). Wobec powyższego uważamy, podobnie jak SHET, że zapożyczenie z rumuńskiego jest bardziej prawdopodobne niż z tureckiego.

jamurlach (1643) ~ *jamurluk* (1656), *jarmerluk* (1656), *jamurlach* (1861), *jarmuluk* (1861) ‘1. rodzaj płaszcza przeciwdeszczowego; 2. rodzaj tkaniny’ (eSXVII; eSWil; SHET) + *jarmulka* (1662) ~ <jalmurky> (1443), <yel-mvncha> (1458), *jalmonka* (1546), *jámulka* (1586), *jámolka* (1592), *jarmulka*

¹⁹ Por. pol. *hatiszeryf* < tur. *hatt-i şerif* (SHET) – choć teoretycznie mogłoby tu wchodzić w grę pośrednictwo innego języka: zob. bułg. *xamuuwepuφ*, rum. *hatisşerif*, schr. *hatisşerif*, węg. *hatiseréf* (ITALR).

²⁰ Oba człony, *yah* i *ağa*, poświadczane oddzielnie.

(1662), ?*giermalek* (1588) ‘rodzaj nakrycia głowy podobny do piuski’ (SSStp; SPXVI; eSXVII; KorBa; eSWil; SHET);

- rum. *iamurlúc* (1587) i in. ‘rodzaj płaszcz przeciwdeszczowego’ (ITALR) + *iarmúlcă* (1939) i in. ‘rodzaj nakrycia głowy noszonego przez Żydów, typu sztrajmla’ (ITALR s.v. *iamurlúc*);
- tur. *yağmurluk* (1650) i in. ‘płaszcz przeciwdeszczowy’ (przynajmniej od 1591; ITALR; Rocchi 2011; SHET);
- Wyraz *jamurlach* XVII–XIX-wieczny, względnie rzadki (brak w SSStp, SPXVI, KorBa, f19); *jarmulka* powszechna od XV w. (mimo to brak w f19), pierwotnie w znaczeniu ogólnym, z czasem, wraz ze zmianami mody, wyspecjalizowana do nakrycia głowy noszonego przez Żydów. Oba wyrazy najczęściej – nie zawsze – wyprowadzane ostatecznie z tur. *yağmurluk* (wsp. *yağmurluk*) dosł. ‘rzecz na deszcz’; tak też ITALR i SHET. Poza polskim i rumuńskim, wyraz pojawia się jeszcze jako arom. *ɣeamburlúke*, bułg. *ямурлык*, ros. *емурлык* i in. (ITALR). Jego historia jest wciąż niezupełnie jasna, choć na pewno skomplikowana; zob. Gold (2013) i Stachowski M. (2013).

jármak → *giermak*

**kahajaga* = *kahajap(a)* (1666) ‘turecki tytuł hospodara mołdawskiego’ (SHET);

- rum. *chehaiá* (1582) i in. ‘zarządca, przedstawiciel władzy lub dostojnika’ (ITALR);
- tur. *kâhyâ* (1650) ~ *kâ(h)kâya* (1650) i in. ‘zarządca’ (przynajmniej od 1525; ITALR; Rocchi 2011; 2016–2107: § 224; SHET);
- Wyraz pojawia się chyba tylko jeden raz (brak w SSStp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil), w liście nieznanego autora do również bliżej niesprecyzowanego polskiego dostojnika, datowanego 05.06.1666²¹. W tłumaczeniu przygotowanym przez wydawcę został zamieniony na nazwisko: Alexandru Iliasz (Corfus 1983: 280). SHET interpretuje wyraz jako tur. *kihaya ağa*, *kehaya ağa*. Pierwszy człon tego złożenia występuje jeszcze w innych językach: arum., alb., bułg., gr., schr., węg.,

²¹ „Bo ten nowy hospodar Elias syn kahaiaipy <?>, lubo przypuszczony do pocałowania poły cesarskię [...]” (1666; Corfus 1983: 279).

wszędzie z samogłoską przednią w pierwszej sylabie (ITALR). Biorąc pod uwagę, jak zniekształcona jest postać polska, wątpimy, czy fonetyka pozwoli ostatecznie rozstrzygnąć jej źródło. Fakt, że list dotyczy spraw mołdawskich, może wskazywać na pośrednictwo rumuńskie.

karaul (1689) ‘wartownik, straż rosyjska’ (SHET);

- rum. **caraulă** (XVIII/1) ~ **caraul** i in. ‘warta, straż, strażnik’ (ITALR);
- tur. **karavul** (1680–87) i in. ‘warta, straż, strażnik’ (przynajmniej od XVII–XIV; EATS; ITALR; Men. 3661);
- Wyraz poświadczony od XVII w., rzadki (brak w SStp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil), pojawia się też w wieku XIX, chyba wyłącznie w odniesieniu do Rosji²². Fonetycznie postać rumuńska bliższa polskiej przez brak -v-, jednak to takiego uproszczenia mogło dojść już na gruncie tureckim, ponieważ formy bez -v- pojawiają się też w innych językach: alb. *karaull*, bułg. *караул*, gr. *καραούλι* itd. (Buflī/Rocchi 2021; ITALR; Leschber 2011: 42). Tym niemniej w polszczyźnie wyraz jest wyraźnie związany z realiami rosyjskimi, dlatego najbardziej prawdopodobną wydaje się etymologia zaproponowana w SHET, tj. < ros. *карауль* ‘1. pilnowanie, strzeżenie (1683); 2. budynek wartowniczy, strażnica (1697); 3. uzbrojona ochrona (1645)’ < kipez. *karaul* ‘dozór, nadzór’ – co zapewne < mo. *karagul* ‘1. id.’ > tur. *karavul* > rum. *caraul* itd.

katerdziej (1670) ~ **katerdziěj** (1861) ‘ban wołoski’ (KorBa; eSWil; SHET);

- rum. **catarági** (?) ‘banda Kozaków z nieopłacanej milicji’ (DEX);
- tur. **katar** (1641) ‘rząd; konwój, karawana’ (przynajmniej od XII–XIV; EATS; Święcicka 2020) + **katurci** (1680–87) ~ **katırçı** (1533) ‘opiekun mułów’ (przynajmniej od 1533; Men. 3573, 3627; Rocchi 2007) + ? tur. **kadı** (1533) ‘sędzia’ (przynajmniej od 1533; Rocchi 2007; SHET) + ? tur. **katarmak** (1866) ‘uderzać włócznią, oszczepem’ (przynajmniej od 1866; Pavet de Courteille 1870; Zenker 1866);

²² „Kapitanowi moskiewskiemu z karaulami” (1689; SHET); „zjawia się nowy *karaul* zasapany, lecz *niet deneg na progony*” (Zaleski 1876: 164); „Karaul u carskich mocny stoi” (Darowski 1894: 111).

- Nam znane jest tylko jedno poświadczenie tego wyrazu²³, ale eSWil podaje postać z *é* pochylonym; nie jest jasne, czy pochodzi ona z innego źródła, czy jest wynikiem zwężenia *e* przed *j* już na gruncie polskim. A. Brückner objaśnia wyraz jako ‘sędzia’ (Potocki 1924: 280); nie jest jasne, czy oznacza to, że chciał go też wyprowadzać z tur. *kadı* ‘sędzia’, co byłoby trudne fonetycznie. SHET proponuje rum. *catarági* ‘oddziały dawnego pospolitego ruszenia ziemskiego Kozaków, którzy nie otrzymywali żołdu i służyli za prostych giermków’. Jak zauważa SHET, okoliczności poświadczenia z 1670 r. wiążą je ze środowiskiem wołoskim; my również sądzimy, że należy widzieć w nim bezpośrednie zapożyczenie z rum. *catarági*. Sam wyraz rumuński jest natomiast niejasnego pochodzenia; L. Șăineanu (1900) proponuje gr. *καταπράκτης* ‘progi (na Donie)’ lub tur. *katarmak* ‘uderzać włócznią, oszczepem’, zapewne poprzez nomen agentis **katarıcı*. Chyba za Șăineanu etymologię turecką powtarza DEX (z błędem *katamak* bez *-r-*); wspomina ją też DELR, preferując jednak tur. *katar* ‘konwój, karawana’ → *katarcı* ‘członek karawany’. Jeszcze inaczej J. Karłowicz (1894–1905), z tur. *katırcı* ‘oślarz’ (podając błędnie *katerdze*). Semantycznie być może najlepiej pasowałoby *katarmak*, jednak nie udało nam się go potwierdzić nigdzie poza wymienionymi wyżej dwoma źródłami z XIX w., wobec czego najbardziej obiecujące wydają się nam propozycje DELR i Karłowicza.

Kizylbasz (1874) ~ *Kiezulbaszy* (1582–84), *Kozulbasze* (1633), *Kazil bászy* (1678) ‘1. Pers; 2. heretyk perski’ (SPXVI; SHET);

- rum. **Cazălbăș** (XVII/2) ~ *căzălbăș* (XVIII/1), *căzilbăș* (XVIII/1), *cazilbăș* (XVIII/1) ‘1. id.’ (ITALR);
- tur. **Kuzul baş** (1544–45) ~ *kızul başlar* (1591), *kezil başa* (1612), *kızıl baş* (1680–87) i in. ‘1. id.’; dosł. ‘czerwona głowa’ od czerwonych nakryć głowy noszonych przez żołnierzy perskich (przynajmniej od 1544–45; ITALR; Men. 3690; SHET);
- Wyraz w zasadzie XVI–XVII-wieczny, rzadki (brak w SStp, eSXVII, KorBa, f19, eSWil), przynajmniej od XIX wieku pojawia się zno-

²³ „Przy nim: jego logofet [zarządca Mołdawii i Wołoszczyzny] z drugim katerdziejem, Banem karaleweńskim” (1670; KorBa). Przymiotnik *karaleweński* odnosi się przypuszczalnie do miejscowości Carralevë/Crnoljevo w Kosowie.

wu w kontekście historycznym w odniesieniu do członków średnio-wiecznej sekty safawijje. Znaczenie ‘Pers’ zasadniczo takie samo we wszystkich postaciach, z tym że w tureckim określenie było uznawane za pogardliwe, podczas gdy formy polskie i rumuńskie były chyba neutralne stylistycznie. Fonetyka pierwszego członu silnie zróżnicowana, nie tylko w polskim i rumuńskim, ale też w tureckim: *kuzul* (1544–45), *kizul* (1591), *kezil* (1612), *kızıl* (1680) (SHET), a także w refleksach w innych językach: gr. *κίζιμπάσις*, schr. *česèlbaš*, *česèlpaša*, *kuzulbaš*, węg. *kuzul basa*, *kazul basa*, *közölbas*, *kazilbas*, *küzülbas* (ITALR). Od strony czysto fonetycznej najbliższymi źródłami dla postaci polskich byłyby chyba: dla *kiezuł-* (1582–84) tur. *kezil-* (1612); dla *kozuł-* (1633) może węg. *közöl-*; dla *kazil-* (1678) rum. *cazil-* (XVIII/1); dla *kizyl-* (1874) tur. *kızıl* (1680). Jedyłą więc interesującą nas tu postacią jest *Kiezułbaszy* (1582–84). Pojawia się ona w relacji z pielgrzymki M.K. Radziwiłła do Ziemi Świętej (Czubek 1925: 17)²⁴, ta jednak – mimo rady Stefana Batorego – odbyła się trasą przez Włochy, Dalmację i Grecję (Czubek 1925: vii–viii; Zinkow 2018: 147), a więc prawdopodobieństwo pośrednictwa języka rumuńskiego jest w wypadku *Kiezułbaszy* znikome.

kiosk (1778–84) ‘mały, wolnostojący budynek: 1. pałacyk; pawilon; altana ogrodowa; 2. budka; sklepik na ulicy’ (KorBa; f19; eSWil; SHET);

- rum. **chiosc** (1715) ‘1., 2. id.’ ~ *chiosc* (XIX/2) ‘1. id.’ (Budu 2016: 11; ITALR);
- tur. **köşk** (1790) ‘1. id.’ (przynajmniej od XII–XIV; EATS; ITALR; SHET; Stachowski S. 2002);
- Wyraz w użyciu od XVIII w. (brak SS^tp, SPXVI, eSXVII), najpierw chyba tylko w odniesieniu do budynków ogrodowych, potem ulicznych, przynajmniej od XIX w. w oderwaniu od kontekstu orientального²⁵. ITALR oddziela rum. *chiosc* od *chiosc* jako osobne zapożyczenia,

²⁴ „Zawój na głowie noszą, szabla u boku, puklerz trzciniany jako kiezułbaszy” (1582–84; Czubek 1925: 17), por. też objaśnienie od wydawcy: „kiezułbasza 17 – kyzyłbasz ‘czerwona głowa’, nazwa dawana pierwotnie wojskom tureckim w służbie perskich Sefewidów, później sekciarzom szyickim w wschodniej Anatolji” (Czubek 1925: 161).

²⁵ „tu kiosk, a tu meczeciz” (1778–84; SHET); „dać poznać zabawy ludu Tureckiego nie zostaje mi mówić iak tylko o Kafenhauzach. Większa część wystawiona na kształt

pierwsze z tur. *köşk*, drugie z fr. *kiosque* ‘1., 2. id.’ (1608, < wł. *chiosco* (1594) < tur.; DHLF; LEIO 1245). Z powodu fonetyki (-s-, nie *-sz-), dla postaci polskiej także najbardziej prawdopodobne jest zapożyczenie z francuskiego lub włoskiego, nie bezpośrednio z tureckiego i nie za pośrednictwem rumuńskiego (rum. *chiosc* dopiero od drugiej połowy XIX w.). Ciekawe, że najstarsze poświadczenia – przynajmniej te nam znane – są osadzone w realiach wschodnich (przypp. 14). Jednak sposób użycia naszego wyrazu w tekście wskazuje, że musiał on już być w drugiej połowie XVIII w. dość powszechnie znany.

kofter (1440) ~ <cophtir> (1440), *koftir* (1446), *kaftyr* (1450), *kwotir* (1450), *kwoter* (1466), *koftar* (1861) ‘rodzaj tkaniny jedwabnej’ (SStp; SPXVI; eSWil; Turnau 1999; SHET);

- rum. *cofterie* (1509) ~ *coftarie* (XIX/2–XX/1) i in. (ITALR);
- tur. *kufteri* (?) i in. id. (ITALR);
- Wyraz przede wszystkim XV-wieczny (brak eSXVII, KorBa, f19), choć tkanina była znana już w wieku XIV (Turnau 1999). ITALR wprowadza postać rumuńską z tur. *kufteri* (bez gwiazdki), którego istnienia nie udało nam się potwierdzić; SHET postać polską z tur. **küfter* (< pers. **kufter* ← *koft* كوفت ‘spleciony’; Steingass 1892) lub bezpośrednio z perskiego albo poprzez rumuński. Wyraz występuje też w rosyjskim jako *кѹфмѣрь* (1555) i in. (SHET). Nie jest jasne, który język był bezpośrednim dawcą do polskiego.

kontusz (1615) ~ *kuntusz* (1645) ‘długa suknia wierzchnia’ (eSXVII; KorBa; f19; eSWil; SHET);

- rum. *contăş* (?) id. (DEX);
- tur. *kontoş* (1680–87) id. (przynajmniej od 1680–87; Men. 3808; SHET);
- Wyraz w powszechnym użyciu w XVII–XVIII w. (Turnau 1999; brak w SStp, SPXVI), wraz ze zmianą mody staje się archaizmem.

Kioskow otwarta na wszystkie strony chłód ma dziwnie przyjemny, domy te są schadzką próżniaków wszystkich stanów” (1789; KorBa); „(z tur.) altanka ogrodowa, dachem na słupach pokryta, po bokach otwarta” (1860; eSWil); „Rozrywki na wystawie paryskiej. [...] Dźwięki marsza Verdiego z „Aidy,” wykonywane w kiosku przez muzykę wojskową” (1889; f19)

Nie ograniczony do kontekstu wschodniego, wręcz przeciwnie: element polskiego stroju narodowego. Wyraz występuje w wielu językach europejskich (np. błr. *кунтыш*, cz. *kontusz*, ukr. *кунтуш*, węg. *köntös* i in.), a stosunki pomiędzy poszczególnymi formami są niejasne, podobnie jak ostatecznie źródło. SHET wzmiankuje gr. *κάνδυς* ‘perska szata zwierzchnia z długimi rękawami’ zapisane przez Ksenofonta (ok. 430 – ok. 355 p.n.e.), który służył w armii Cyrusa Młodszego; w tym kontekście por. pers. *kanduš* ~ *kundiš* 1 ‘کندش. kawałek bawełny przygotowany do przędzenia; 2. patyk do nawijania bawełny; 3. soliród (roślina)’ (Steingass 1892). Zob. też inne propozycje w SHET.

kopieniak (1574) ~ **kiepienniak** (1528), **kopieniak** (1588), **kobieniak** (1722), **kiepieniak** (?), **kopienniak** (?), **półkopieniacze** (?) ‘krótkie, luźne okrycie wierzchnie męskie z rękawami, zapinane na jeden guzik’ (SPXVI; KorBa; eSWil; Turnau 1999; SHET);

- rum. **chepeneág** (1825) ~ **căpeneág** (1825), **chipineág** (1884–85) i in. id. (ITALR);
- tur. **kepenek** (XIV) ~ **gepenek** (1591) i in. id. (przynajmniej od XIV; ITALR; SHET; TS);
- Wyraz XVI–XIX-wieczny (brak w SS^tp, eSXVII, f19), używany poza kontekstem wschodnim²⁶. Semantycznie wszystkie postaci zasadniczo tożsame. Fonetycznie postaci polskie wyróżniają się -o- w pierwszej sylabie; być może dlatego SHET proponuje pośrednictwo węg. *kepenyeg* (1494), *köpänek* (1533), *köpenyeg* (1585). Wyraz występuje także jako schr. *kepenek*, ros. *кебеньякъ*, *кепенякъ*, *кибеньякъ* (1592), ukr. *кепеняк* (Filin et al. 1980; ITALR). Jako bezpośrednie źródło dla postaci polskich trzeba wykluczyć rumuński z powodu datacji.

lafa, lawa → **ulafa**

²⁶ „Chlamys, eyn ritter mantel ader reitrock Кыпыенныак” (1528; SPXVI); „Wziąć węgierską z wołoskim kurtę kopieniakiem. Dobra-ć kurta na błoto, kopieniak na słotę” (1688; KorBa); „Kopieniak, v. Kobieniak [...] opończa od deszczu bez rękawów” (1860; eSWil).

liman (1690–1706) ~ *limen* (1500–47) ‘płytkie, słone jezioro nadbrzeżne lub zatoka’ (SPXVI; eSXVII; eSWil; SHET);

- rum. **limán** (XVII/1) i in. ‘1. port, przystań; 2. wybrzeże, nabrzeże’ (ITALR);
- tur. **liman** (1533) i in. ‘port, przystań’ (przynajmniej od XII–XIV; EATS; ITALR; Rocchi 2007; SHET);
- Wyraz od XVI w., w użyciu specjalistycznym do dziś; brak w SStp, KorBa, f19. Przez długi czas wszystkie znane nam poświadczenia odnoszą się do limanów między ujściem Dunaju a Dniepru²⁷. Semantyka rumuńska nieco bliższa polskiej niż turecka, jednak różna²⁸. Fonetyka taka sama we wszystkich postaciach z wyjątkiem najstarszej polskiej, z *-e-* w drugiej sylabie; być może z tego powodu SPXVI wyprowadza ją z gr. λιμὴν ‘port, przystań’. SHET proponuje ukr. *лимán*, które znaczeniowo jest tożsame z formą polską, ale mniej dogodne od strony fonetycznej; oczekiwalibyśmy raczej postaci **łyman*. Wyraz występuje jeszcze w innych językach: bułg., schr., węg. i in. (ESUM; ITALR). Większość z nich jest zbyt oddalona geograficznie, żeby podejrzewać je o przekazanie do języka polskiego wyrazu związanego z północno-zachodnim wybrzeżem Morza Czarnego i, co ważniejsze, jest używana na terenach, gdzie nabrzeże nie jest limanowe i tym samym nie zachodzą warunki, żeby dokonało się przeniesienie ‘brzeg’ > ‘liman’. Inaczej z postaciami turkijskimi: kipcz., krm.-tat., urum. *liman* ‘1. zatoka; 2. liman; 3. port’ (ESUM; Harkavec’ 2020); najprawdopodobniej to jedna z nich była bezpośrednim źródłem dla postaci polskiej.

makat (1776) ~ *makata* (1743–64), *makaty* (1760), *makatami* (1763–1804) ‘wzorzysta tkanina do zawieszenia na ścianie lub nakrywania mebli’ (eSXVII; KorBa; f19; eSWil; SHET);

- rum. **macát** (XVIII/1) ~ *macátă* (1884–85) i in. id. (ITALR);

²⁷ „a ot tad do vfczia Neftrowego Lymentem pofzla granycza mymo oczakow az do vfczya Nyeprowego” (1500–47; SPXVI); „do ostatniego Limenia zuciekaia: gdzie Dniepr Pontowego kosztuie Arsenalu rzuciwszy Pałanki” (1651–1700; eSXVII); „Liman zowie się gdziesię wszystkie wody zchodzą wkupe, Dniestr, Dniepr, Prut, Dunay Boh, y inne rzeki zWołoch idące” (1690–1706; eSXVII).

²⁸ Pomijamy tu trzecie znaczenie rum. *limán*, identyczne z polskim, które ITALR tłumaczy jako późniejsze zapożyczenie z polskiego.

- tur. *makad* (1680–87) ~ *makkat* (1709) i in. ‘1. niskie miejsce do siedzenia z poduszką; 2. pośladek’ (przynajmniej od 1680–87; ITALR; Men. 4846; SHET);
- Wyraz poświadczony od XVIII w. (brak w SStp, SPXVI), nie ograniczony do kontekstu wschodniego. Semantycznie wszystkie postaci niemal jednakowe. Fonetycznie jedna z postaci rumuńskich bliższa o tyle, że z wygósem samogłoskowym. W polszczyźnie wahanie rodzaju jeszcze w XIX w., jednak formy żeńskie poświadczone już w wieku XVIII, tj. o sto lat wcześniej niż rum. *macătă* (również żeńskie). W postaciach z samogłoską wyraz pojawia się też jako arum. *măcate*, którego datacja jest nam nieznana, oraz gr. *μακάτι*, które nie rozwiązuje nic w kwestii oboczności w polskim (ITALR). Pocho-dzenie polskiej postaci żeńskiej pozostaje dla nas niejasne, jesteśmy jednak przekonani, że nie można tłumaczyć go pośrednictwem rumuńskim.

mazyn (1678) ~ *madin* (1496–1501), *magdin* (1496–1501), *muezin* (1789), *mu-ezym* (1861) ‘1. duchowny muzułmański, wzywający do modlitwy; 2. doktor prawa’ (KorBa; eSWil; SHET);

- rum. *muezin* (XIX) ~ *muegîn* (XIX) ‘1. id.’ (ITALR);
- tur. *mezîn* (1650) ~ *mûzin* (1680–87), *müezzîn* (1680–87) id. (przynajmniej od 1650; ITALR; Men. 5017; Rocchi 2011; SHET);
- Aż do XIX w. wyraz rzadki (brak w SStp, SPXVI, eSXVII), pojawia się chyba wyłącznie w kontekście wschodnim. Semantycznie wszystkie formy tożsame. Fonetycznie postaci rumuńskie bliższe do polskich, jednak obu asymilacji, *ü* > *u* oraz *zz* > *z* spodziewalibyśmy się też niezależnie na gruncie polskim. Najstarsze postaci polskie, tj. *ma-din*, *magdin* (XV/XVI w.) i *mazyn* (XVII w.), chyba z tur. *mûzin*, choć fonetyka nie jest jasna. Pierwsze dwie przywodzą na myśl alternatywne oddanie ar. [ð] ð,²⁹ ale zniekształcenie fonetyki tureckiej jest chyba bardziej prawdopodobnym wytłumaczeniem. Postaci współczesne, tj. począwszy od *muezin* (XVIII w.), już z tur. *müezzîn*. Pośrednictwa rumuńskiego nie można wykluczyć – por. zapis z 1789 r.

²⁹ W tym kontekście por. też pol. *bacht* < tur. *bahs* < ar. *baḥṭ* بَحْث.

u R.S. Pilsztynowej (zob. → *wikil*) – ale też nie widzimy konieczności postulowania go.

meczec (1530) ~ *miesczyd* (1541), *meszczit* (1557), *meczyt* (1615), *męczyt* (1615), *mieczyt* (1617), *mecyt* (1622), *meczec* (1633), *meskit* (1680), *mieszczyd* (?) ‘świątynia muzułmańska’ (SPXVI; eSXVII; KorBa; f19; eSWil; Stachowski M. 2017: 364; SHET);

- rum. *mecét* (1509) ~ *meccit* (XVIII/1) i in. ‘mały lub duży meczet’ (ITALR);
- tur. *mescid* (1332) ~ *meçit* (1553–55), *mesçed* (1680–87) i in. ‘mały meczet, kaplica’ (przynajmniej od XII–XIV (*mescidhâne*); EATS; ITALR; Men. 4643; SHET);
- Wyraz poświadczony od XVI w. (brak w SStp), częsty, zwykle ograniczony do realiów wschodnich, choć nie zawsze³⁰. Semantyka wszystkich postaci jest zbliżona, ale nie tożsama. W tureckim rozróżnia się *žami*, duży budynek, odpowiednik pol. *kościół* – i *mescit*, budynek mały lub wydzielona sala, odpowiednik pol. *kaplica*. Polski i rumuński takiego rozróżnienia nie czynią, używając *meczec/mecet* do określenia obu. Fonetycznie wyróżnić można przynajmniej pięć typów postaci: *-če-*, *-či-*, *-sče-*, *-sči-*, *-ski-*. W polszczyźnie pojawiają się pierwszy, drugi, czwarty i piąty; w rumuńskim tylko pierwszy i drugi; a w tureckim tylko drugi, trzeci i czwarty. Typ piąty pojawia się np. w perskim (*mazgit*, *mazkat*, *mizkit*; Steingass 1892). Stachowski M. (2017: 366) dla postaci polskich typu *-če-* zaproponował jako źródło tat. *māçet* ‘meczec dowolnego rozmiaru’, jednak formy rumuńskie, a także arum. *mi-céte*, bułg. *mečet*, schr. *mèčet*, węg. *mecset* i in. (ITALR), w przypadku których wpływ tatarski jest istotnie mniej prawdopodobny, pokazują, że wyraz ten wymaga jeszcze dalszych badań niemieszczących się w ramach niniejszego artykułu.

³⁰ Np. „spalenie meczetu Bogini Dianny między siedmią cudów policzonego” (1644; eSXVII).

medrese (1806) ~ *metressa* (1496–1501), *metresze* (1496–1501), *metresse* (1496–1501), *medresse* (1678), *medresa* (1825), *medrez(a)* (1883), *madrasa* (1923) ‘szkoła wyższa, zwłaszcza przy meczecie; akademie duchowna’ (Polona³¹; SHET);

- rum. *medreseá* (XVIII/2) ~ *medrésă* (XIX/2) i in. id. (ITALR);
- tur. *medrese* (1533) i in. ‘wyższa szkoła muzułmańska teologii, prawa i literatury’ (przynajmniej od 1533; ITALR; Rocchi 2007; SHET);
- Wyraz pojawiający się od XV/XVI w., rzadki (brak w SStp, eSXVII, KorBa, f19, eSWil), ograniczony do realiów wschodnich. Wszystkie postaci semantycznie jednakowe. Pomijając formę *metressa*, poświadczoną chyba tylko u Konstantego z Ostrowicy, który jest źródłem kłopotliwym, jeśli chodzi o fonetykę wyrazów obcych (zob. SHET xxvi–xxvii), postaci z *-a* wydają się pojawiać w polszczyźnie dopiero od XIX w. Nie można ostatecznie wykluczyć, że powstały pod wpływem rumuńskim, jednak założenie to nie wydaje się konieczne, jako że tur. *medrese* mogło zostać zaadaptowane do częstego modelu rzeczowników na *-a* już na gruncie polskim. Postać *madrasa* najpewniej bezpośrednio z arabskiego.

minaret (1732) ~ *minara* (1700), *minera* (1700), *munara* (1709–44) ‘wieża przy meczecie’ (eSXVII; KorBa; eSWil; SHET);

- rum. *minareá* (1650) i in. id. (ITALR);
- tur. *menâret* (1680–87) ~ *minare* (1790) i in. id. (przynajmniej od 1533; ITALR; Men. 4920; Rocchi 2007; SHET; Stachowski S. 2002);
- Wyraz pojawiający się od XVIII w. (brak w SPXVI, f19), tylko w odniesieniu do realiów wschodnich. Semantyka we wszystkich postaciach taka sama. Fonetycznie formy rumuńskie o tyle bliższe polskim, że zakończone na *-a* w odróżnieniu od tureckich na *-e* i *-et* – z wyjątkiem jednego znanego nam poświadczenia postaci *munará* z 1533 r. u F. Argentiego (Rocchi 2007). Wyraz pojawia się w całej Europie,

³¹ Datacja postaci *madrasa*, *medresa* i *medrese* na podstawie wyszukiwania w serwisie Polona: <https://polona.pl/sets?searchCategory=text&page=0&size=24&sort=OLDEST&searchLike=madrasa&language=polski>; <https://polona.pl/sets?searchCategory=text&page=0&size=24&sort=OLDEST&searchLike=medresa&language=polski>; <https://polona.pl/sets?searchCategory=text&page=0&size=24&sort=OLDEST&searchLike=medrese&language=polski> (11.03.2024).

ale – przynajmniej jeśli chodzi o postaci literackie – zawsze z wygłosem *-e* lub *-et*. Polskie formy na *-a* wydają się być poświadczane wyłącznie u jednego autora, R. Leszczyńskiego, który podróżował do Konstantynopola przez Mołdawię (Wolański 1998: 75), miał więc sposobność zetknąć się z rumuńską postacią na *-a*. Nie można jednak wykluczyć też asymilacji na gruncie polskim do znacznie częstszego modelu rzeczowników żeńskich na *-a*, tym bardziej że wariacja samogłosek u Leszczyńskiego (*i-a-a* : *i-e-a* : *u-a-a*) sugeruje jego ograniczoną precyzję w oddawaniu fonetyki wyrazów obcych. Trudno jednoznacznie ocenić prawdopodobieństwo pośrednictwa rumuńskiego.

mutafaraka (1678) ~ **multifaraka** (1540), **mutifaragowie** (1630), **mutafarka** (1678), **mutafarok** (1770) ‘członek gwardii przybocznej sułtanów i wielkich wezyrów’ (SPXVI; KorBa; SHET) + **mutafarakadzi** (1678) ‘jeździec towarzyszący cesarzowi w przejażdżkach’ (SHET);

- rum. **mutafaracá** (1640) i in. id. (ITALR);
- tur. **müteferraka** (1680–87) ~ **müteferrika** (1680–87) i in. متفرقة id. (przynajmniej od 1545; ITALR; Men. 4347; SHET);
- Wyraz pojawia się chyba tylko jeden raz w XVI w. i następnie kilkakrotnie w XVII i XVIII w. jako obcy wtór w kontekście Wysokiej Porty (brak w SSStp, eSXVII, f19, eSWil). Znaczeniowo wszystkie postaci bardzo do siebie zbliżone. Fonetycznie postaci rumuńskie bliższe polskim pod względem pojedynczego *-r-* < *-rr-*, co jednak byłoby asymilacją oczekiwaną również na gruncie polskim, oraz wokalizmu: pol. i rum. *u-a-a-a-a* itp. : tur. *ü-e-e-i-a*, choć też m.in. *u-a-e-a-a* (1709; SEHT), co byłoby poważniejszym argumentem za pośrednictwem rumuńskim.

Zachodzi jednak kilka okoliczności równocześnie. 1) Najstarsze poświadczenie polskie (**multifaraka**) jest jedyną postacią z trudnym do wytłumaczenia *-l-*, i jest oddalone o niemal wiek od kolejnego wystąpienia (1540 : 1630), wydaje się więc być wynikiem odrębnego, niezależnego aktu zapożyczenia. Tym niemniej ma wokalizm tylny tak samo, jak postaci późniejsze. 2) Wokalizm tylny, poza rum. **mutafaracá**, ma też węg. **mutafaraka**, **mutafarika**, **mutaferika** – choć równolegle występuje schr. **muteferika** i węg. **müteferrika** (ITALR). 3) W polszczyźnie występuje dodatkowo wyraz **mutafarakadzi** ‘jeździec towarzy-

szący cesarzowi w przejażdżkach' (1678), najwyraźniej z niepoświadczonego tureckiego derywatu na *-cı* (SHET; rum. **mutafaracagiu* lub podobne także nie są nam znane). Co ciekawe, ta postać również ma wokalizm tylny.

Rozwiązaniem z bodaj najmniejszą liczbą założeń, bo tylko jednym, byłoby przyjęcie istnienia tur. **mutafar(r)aka*, jak to sugeruje ITALR. Wtórne zharmonizowanie postaci *müteferrika* jest niewątpliwie możliwe, choć w zasadzie należałoby wówczas oczekiwać **mutafarryka* – a także że wyraz pojawi się w źródłach, ponieważ w tym przypadku zmiana wokalizmu byłaby widoczna również w zapisie piśmem arabskim, przynajmniej w pierwszych dwóch sylabach.

Nátolia → *Anadol*

paik (1636) ~ *pajuk* (1645), *pejch* (1646), *peik* (1654), *paiok* (1678), *peyk* (1678), *páik* (1732), *pejuk* (1751–60) '1. pieszy posłaniec na dworze sułtańskim; 2. służący, lokaj' (eSXVII; KorBa; eSWil; SHET) | por. *peikbaszy* (SHET);

- rum. *paíc* (XVII/1) ~ *páic* (1645) i in. '1. id.' (Budu 2016: 11; ITALR);
- tur. *peyk* (1611) ~ *payk* (1636) i in. 'lokaj, posłaniec' (przynajmniej od 1533; ITALR; Rocchi 2007; 2012; 2016–2017: § 429; SHET);
- Wyraz XVII–XIX-wieczny (SStp, SPXVI, f19), początkowo odnoszący się do realiów tureckich, od XVIII wieku ogólny³². Semantyka zbliżona we wszystkich postaciach. Fonetycznie formy rumuńskie wyraźnie bliższe polskim; ITALR i SHET dla wytłumaczenia ich zakładają istnienie niepoświadczonego tur. **payk*, ITALR dodatkowo **peyik* i **payik*. Wyraz występuje też jako schr. *pèjik*, *pèik* i węg. *pajk*, *pejk* (ITALR), ale także orm. *pajik* *պայիկ* 'rozbójnik, żołnierz pieszy' (Hübschmann 1897: 220)³³. Wzajemne stosunki pomiędzy tymi formami niejasne.

³² Np. „máiąc z obu stron przy sobie dwóch paikow po Turecku vbránych” (1645); „barwy bowiem na paikach, na paziach, na lokajach arcypiękne” (1665–83; list Jana III Sobieskiego) – a później „Wilenski Hetman ná pięknym Tureckim koniu iechał, około konia Paiucy pieknie przybrani” (1736); „Mikołaj pajuk poddany” (1751–75) (KorBa).

³³ W tym kontekście por. niejasne etymologicznie węg. *pajkos* 'figlarny', pierwotnie 'niepohamowany' (Antal 1924 s.v. *bajtárs*; Zaicz 2006 s.v. *pajkos*), a także pol. dial. (Orawa) *pajtas* ~ *pajtaś* 'małe, żwawe dziecko' (Németh 2008: 84).

safian (1539) ~ *saphian* (1539), *sáfijan* (1572), *sáfian* (1595), *száfian* (1596), *száfíán* (1704), *szafiion* (1706), *saffian* (1858) ‘cienka, miękka wyprawiona skóra’ (SPXVI; KorBa; eSWil, SHET);

- rum. **safitian** (1691) ~ *safíán* (1877) i in. id. (ITALR);
- tur. **sahtiyán** (1533) i in. id. (przynajmniej od ok. 1520; ITALR; Rocchi 2007; 2016–2017: § 473; SHET);
- Wyraz poświadczony od XVI w. (brak w SS_{Tp}, f19), początkowo w odniesieniu do towarów tureckich.³⁴ Semantycznie wszystkie postaci w zasadzie tożsame. Fonetycznie formy polskie mają wyłącznie *-f-*, formy rumuńskie *-ft-* i *-ht-*, a tureckie *-ht-*. Wyraz rozpowszechniony w całej Europie – w tym w postaciach z *-f-*, m.in. bułg. *сафян*, niem. *Saffian* (ITALR) – drogi jego przenikania wymagają osobnego, szczegółowego opracowania.

samar (1633) ~ *samár* (1674), *sámár* (1684), *samara* (1861) ‘juki’ i in. (KorBa; eSWil; SHET);

- rum. **samar** (?) ~ *samare* (?) ‘duże siodło ciężarowe zakładane na osły i muły; i in.’ (DEX; SHET);
- tur. **semer** (1680–87) ‘rodzaj siodła’ (przynajmniej od 1533; Men. 2670; Rocchi 2007; SHET);
- Wyraz XVII-wieczny (brak w SS_{Tp}, eSXVII, f19), pojawia się też w eSWil w rodzaju żeńskim zamiast męskim; możliwe, że błędnie wyabstrahowane z liczby mnogiej *samary*, ponieważ wyraz zwykle był używany w tej formie. Pojawia się chyba zawsze w odniesieniu do reáliów Imperium Osmańskiego, ale w tym też do ziem rumuńskich³⁵. Semantyka jest nieco bardziej zróżnicowana niż przytoczona powyżej, ale zasadniczo wszystkie znaczenia dają się sprowadzić do ‘siodła’ (np. rum. ‘pętla wsporcza, na której opierają się krokwie dachowe domu’; DEX). Fonetyka turecka wyraźnie zmieniona w stosunku do postaci w innych językach: arum. *sámár*, bułg. *самар*, gr. *σαμάρι*,

³⁴ Np. „selle Turcarum de saphian” (1539; SHET); „więcey Turczynowi zá sáfiany” (1595; SPXVI); „Tákże do Turek zá [...] zá niepożyteczne száfiany” (1596; SPXVI).

³⁵ „w klatki Układali sucharów Turcy niedojadki, [...] Ci w skórzane samary, drudzy w wozy próżne” (1670; KorBa), „Tenże Han [...] półtorastá koni odbitych od Sámárov (które byli záięli) oddał” (1730; KorBa) – ale też „Ruszamy się ku Jásom / tu swoje ciężary Rzuciáć / ieśli kto miał to iuczył samáry” (Ślizień 1674: 86).

schr. *sāmār*, wł. *somaro*, węg. *szamár* i in. (SHET) : tur. *-e-e-*. Przypuszczalnie z tego powodu SHET wyprowadza z tureckiego pol. *semer* ‘siodło lub juczny łęk’, ale nie *samar*, dla którego proponuje jako źródło węg. *szamár* (wbrew A. Brücknerowi, który z tureckiego). Propozycja ta nie wydaje nam się prawdopodobna z dwóch powodów. Pierwszy jest fonetyczny: węgierskie krótkie *a* zlabializowało się przypuszczalnie przed XIV w. (Gerstner 2018: 120), więc w języku polskim w XVII w. oczekiwalibyśmy raczej postaci typu **somar*, może **sámar*, nie *samar* (1633) czy *samár* (1674)³⁶. Drugi powód, filologiczno-kulturowy, powyżej. Na jego też podstawie spośród wszystkich języków, w których nasz wyraz występuje, najbardziej prawdopodobnym dawcą do polszczyzny wydaje nam się rumuński.

selamlík (1874) ~ *selamtyk* (1846), *salamtyk* (1851–93), *samlík* (1883) ‘część domu przeznaczona dla mężczyzn; sala przyjęć’ (Jabłonowski 1967: 378; Pietraszewski 1846: 30; SHET) | por. *salam* ‘przywitanie’, *salam-czausz* ‘czausz, który wygłaszał pozdrowienie’ (SHET);

- rum. *selamlác* (XVIII/2) ~ *samlíc* (XVIII/2), *salámác* (XVIII/2) i in. id. (ITALR);
- tur. *selamlík* (1856) i in. id. (przynajmniej od 1650; ITALR; Mallouf 1856 s.v. *parloir*; Rocchi 2011; SHET);
- Wyraz pojawia się od XIX w. jako wtórny obcy (brak w SStp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil). Wszystkie postaci jednoznaczne. Od strony fonetycznej formy z *-lik* i *-tyk* dają się wyjaśnić wahaniem w tureckim; trudniejsze do wytłumaczenia jest *-a-* w pierwszej sylabie. ITALR i SHET zakładają tur. **salámlik*, jednak naszym zdaniem bardziej prawdopodobna jest niezależna kontaminacja równocześnie na gruncie polskim i rumuńskim, z *salam* ‘powitanie’ (ITALR s.vv. *sa-*

³⁶ Zmiana ta nie zaszła w trzech dialektach: mołdawskim (*csángó*), sławońskim, i słowackim (*palóc*). Jeśliby źródłem pol. *samar* miał być jeden z nich, to byłaby to postać zgodna z naszym oczekiwaniem, jednak we wszystkich tych przypadkach wydaje się nam bardziej prawdopodobne ze względów historyczno-kulturowych, że wówczas zapożyczenie dokonałoby się za pośrednictwem trzeciego języka: rumuńskiego, chorwackiego/serbskiego, słowackiego, ale raczej nie bezpośrednio z dialektu węgierskiego – tak jak np. pol. dial. *bajuz* itp. ‘bokobrody; wąsy’ << węg. *bajusz* ‘wąsy’, przypuszczalnie przez slc. *bajus* itp. ‘wąsy’ (Németh 2008: 27; Wołosz 1989: 228).

lám¹, salamaléc, selám, selám-agá, selám-ceaúş, selamét; SHET s.vv. *salam, salam-czausz*).

serdengest (1678) ~ *serdenhist* (1678), *serdyngest* (1678) ‘wolontariusz, ochotnik’ (SHET);

- rum. **serdengheştî** (XVIII/1) ~ *sărdăngésci* (pl.; XVIII/1), *serdengheştî* (XVIII) i in. ‘1. ochotnik zwerbowany spośród janczarów do oddziałów uderzeniowych; 2. bohater’ (ITALR);
- tur. **serdengeçti** (1680–87) ‘straceniec, ochotnik, enfant perdu’ (przynajmniej od 1680–87; ITALR; Men. 2575; SHET);
- Wyraz XVII-wieczny, bardzo rzadki (brak w SS^{tp}, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil); wydaje się wręcz, że pojawia się wyłącznie u S. Proskiego (Pułaski 1907: 359–378), trzykrotnie i za każdym razem w innym wariantie fonetycznym. Postaci polskie, rumuńskie i tureckie *de facto* jednoznaczne. Fonetycznie postaci rumuńskie nieco bliższe polskim (pol. -s- : rum. -s-, -ş- : tur. -ç-); wygłosowe -i mogło zostać odrzucone jako rumuński sufiks liczby mnogiej, albo skojarzone z polskim sufiksem liczby mnogiej. Od strony historycznej pośrednictwo wydaje się realne, ponieważ Proski był zaznajomiony nie tylko ze sprawami tureckimi, ale też mołdawskimi (Milewski 2016), a rum. *serdenghestî* jest poświadczane od pocz. XVIII w. (ITALR), czyli tylko nieco później niż Proski spisał swój dziennik (1678 r.). Wyraz pojawia się też jako schr. *serdengëčdija* i węg. *szerdengesti* (ITALR). Z powodów fonetycznych i historycznych, pośrednictwo rumuńskie wydaje się najbardziej prawdopodobne.

Pułaski (1907: 482) wyprowadza wyraz z pers. *serdenk* – którego istnienia nie udało nam się zweryfikować – i zaznacza, że częściej jest używany w formie *serdyniata* ‘ludzie przydani straży przybocznej [...]’. Zob. SHET s.v. *serdeniata* (1635), a także postać *serdynięta* (Pułaski 1907: 371).

sermowy (1691) ‘z ciągnionego złota’ + **sermadża** (1899) ‘hafciarz’ (Mańkowski 1935: 123; SHET);

- rum. **sărmă** ~ *sărmă* (1825) i in. ‘złota lub srebrna nić; i in.’ (ITALR);

- tur. *sirma* (1680–87) ‘ciągnięte złoto, złota nić’ (w derywacie *sirmakeş* przynajmniej od 1533; ITALR; Men. 2600, 2602; Rocchi 2007; SHET) + *sirmaci* ‘pasamonik, hafciarz’ (SHET)
- Wydaje się, że oba spokrewnione wyrazy są hapaksami (brak w SSStp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil): *sermowy* w testamencie XVII-wiecznego kupca greckiego we Lwowie (Mańkowski 1935: 123), *sermadża* w XIX-wiecznej powieści historycznej (SHET). Oba są dość zagadkowe. W przypadku starszego należałoby się spodziewać raczej wpływu gr. *σέρμα* (skądinąd źródła tur. *sirma*; KEWT) niż rum. *sărmă*, jednak wtedy oczekivalibyśmy postaci z *-i-, ewentualnie *-y- w pierwszej sylabie. W przypadku *sermadży* pośrednictwo rumuńskie należy chyba całkiem wykluczyć, ponieważ **sărmăgiu* wydaje się być zupełnie niepoświadczony w tym języku; istnieją wprawdzie (rzadkie) nazwiska *Sarmagiu* i *Sărmagiu*, ale nie są one już tak korzystne fonetycznie. Dwukrotne, niezależne oddanie tur. -i- przez pol. -e-, które trzeba by przyjąć przy zapożyczeniu bezpośrednim, wydaje się mało prawdopodobne. Być może pośrednictwo innego języka, por. alb. *sërmá*, meg. *sărmă*, węg. *szirma* (Buflí/Rocchi 2021; ITALR)?

siaus → *czausz*

sumiel (1787) ~ *szamiel* (ok. 1760) ‘gorący wiatr’ (eSWil, SHET);

- rum. *samiel* (XVIII) i in. id. (ITALR);
- tur. *sâmm yeli* ~ *sâm yeli* (1680–87) ‘zaraźliwy i śmiertelny gorący wiatr’ (przynajmniej od XVI lub XVII;³⁷ ITALR; Men. 2524; SHET; Vankulu 2014–2015: 726, 784);
- Wyraz XVIII-wieczny, bardzo rzadki (brak w SPXVI, eSXVII, KorBa, f19); pomijając eSWil, znane nam są tylko dwa poświadczenia, oba w odniesieniu do realiów wschodnich. Od strony semantyki wszystkie postaci jednoznaczne. Fonetycznie postać rumuńska jest o tyle bliższa polskiej, że też nie zawiera wygłosowego -i, które w formie tureckiej jest sufiksem posesywnym, koniecznym tutaj ze względów składniowych. Autor nowszego z dwóch poświadczeń, J. Mikosza, powinien

³⁷ Datacja Vankulu (2014–2015) niepewna, zob. przyp. 11.

był być tego świadom, ponieważ w momencie publikacji przebywał już od pięciu lat w Konstantynopolu w charakterze m.in. niejako szpiega (Reychman 1976), więc musiał już znać język – choć por. → *bumbaradzi*. Starsze poświadczenie, u R.S. Pilsztynowej, można by próbować wywodzić z rumuńskiego (zob. → *wikil*), choć wydaje się mało prawdopodobne, żeby usłyszała o sumielach już na terenach rumuńskojęzycznych, a nie dopiero w Egipcie, ponieważ są to raczej wiatry wiejące od pustyni. Zresztą jej postać ma też nagłosowe *sz-*, którego, podobnie jak braku *-i* u Mikoszy (i też u Pilsztynowej), nie potrafimy wytłumaczyć. W każdym razie pośrednictwo rumuńskie nie wydaje się w tym przypadku prawdopodobne.

sundak (1574) ‘bukłak’ (SPXVI; KorBa; eSWil; SHET) | por. *sandyk* ‘skarb’ (SHET);

- rum. **sandăc** (1715) ~ *sunduc* (1879) i in. ‘skrzynia, kufer, pudło, kosz; itp.’ (ITALR);
- tur. **sanduk** (1533) ~ *sunduk* (1680–87) i in. ‘skrzynia, pudło’ (przynajmniej od XII–XIV; EATS; ITALR; Men. 1992; Rocchi 2007; SHET);
- Wydaje się, że wyraz pojawia się tylko u jednego autora, S. Budnego, i za nim jest notowany przez późniejsze słowniki (eSWil, Linde 1854–1860 s.v. *suna*; brak w eSXVII, f19). Semantycznie postać polska odstaje od rumuńskiej i tureckiej; przeniesienie ‘skrzynia, pudło; itp.’ > ‘bukłak’ nie wydaje się niemożliwe, ale nie jest oczywiste. Od strony fonetycznej postaci z *-u-* w pierwszej sylabie pojawiają się i w rumuńskim, i w tureckim (ITALR), żadne jednak nie mają ciągu *-u-a-*, tak samo postaci alb., arum., bułg., schr., ani węg. Brückner (1927), Minikowska (1980: 113) i SHET wyprowadzają pol. *sundak* z rus. *sundukъ* ‘skrzynia, kufer’ mimo tych samych trudności. Tym niemniej z punktu widzenia samej postaci S. Budnego, jest to niewątpliwie bardziej prawdopodobna propozycja i z tego powodu my również skłaniamy się ku niej. Nie wykluczamy natomiast możliwości pośrednictwa rumuńskiego pomiędzy tureckim a językami wschodnio-słowiańskimi – o ile te nie zapożyczyły go np. z języków kipczackich, jak sugeruje SHET.

szamiel → *sumiel*

szarawary (1572) ~ «ssalawarow» (1545), «ssalwar» (1547), *sarawary* (1558), *szalawary* (1562), *száláwary* (1574), *szarawara* (1598), *salwary* (?), *szalwary* (?) ‘szerokie spodnie’ (KorBa; eSWil; SHET; Turnau 1999);

- rum. *şalvár* (1594) ~ *şalavale* (1825), *şălăvari* (1825), *şolovári* (1825) i in. id. (ITALR);
- tur. *şalvar* (1533) i in. id. (przynajmniej od 1533; ITALR; Rocchi 2007; SHET);
- Wyraz poświadczony od XVI w. (brak w SPXVI, eSXVII, f19), nie ograniczony do kontekstu wschodniego (w XVI–XVII w. część ubioru wojskowego; Turnau 1999). Semantycznie wszystkie postaci są do siebie zbliżone. Fonetycznie formy polskie odróżniają się od pozostałych, szczególnie południowo-europejskich, drugą spółgłoską (*-r-* : *-l-*) oraz liczbą sylab (*szara-* : *şal-*). Czterosylabowe postaci są zaświadczone w dialektach Oltenii i Siedmiogrodu, jednak tylko z *-l-* (*şalavale* itd.). ITALR wyprowadza je z węg. *salavári*. Również z węgierskiego wyprowadzają postać polską eSWil i Brückner (1927), co słusznie krytykuje Stachowski M. (2005: 450), proponując w zamian zapożyczenie bezpośrednie z tureckiego dla polskich postaci z *-l-*, i pośrednictwo wschodniosłowiańskie dla postaci z *-r-* (błr. *шаравáры*, ros. *шаровáры*, ukr. *шаровáпу*). Cała rodzina niejasna.

szejk-ul-islam (1861) ~ *szeik-ul-islam* (1883) ‘naczelnik duchowieństwa; mufti, szczególnie stambulski’ (eSWil; SHET);

- rum. *şeih-islâm* (XVIII/2) ~ *şEIC-ul-islâm* (?) i in. ‘mufti’ (ITALR);
- tur. *şeyh-ul islâm* (1790) ‘mufti; arcykapłan’ (przynajmniej od 1672; ITALR; SHET; Stachowski S. 2002);
- Wyraz poświadczony od XIX w.³⁸, rzadki (brak w SStp, eSXVII, KorBa, f19); z uwagi na znaczenie chyba zawsze tylko w odniesieniu do Imperium Osmańskiego. Semantyka bardzo bliska we wszystkich postaciach. Warianty fonetyczne dość zróżnicowane, tak w polszczyźnie, jak i w rumuńskim i tureckim, a także w alb., schr. i węg. (ITALR), ale

³⁸ W SHET datowany na 1789 r. na podstawie wydanych przez L. Kukulskiego w 1959 r. listów hr. J. Potockiego z podróży do Turcji i Egiptu, jednak brak go w oryginalnym francuskim i w pierwszym wydaniu polskim owych listów, gdzie w jego miejsce są odpowiednio *Chef Islam* i *Szeif Izlam* (Potocki 1788: 40, 1789: 32; tak też Topaktaş Üstüner 2016: 76). Następne znane nam poświadczenie pochodzi dopiero z 1861 r. (eSWil).

postaci z *-k-*, o ile nam wiadomo, pojawiają się wyłącznie w polskim i rumuńskim.

Pierwszy człon tego złożenia jest zaświadczony w polszczyźnie samodzielnie w XVII w. jako *szeich* (1610–25), *seche* (1646), *seigt* (1678) (eSXVII, KorBa, SHET), następnie wydaje się zanikać i pojawiać ponownie dopiero w 1857 r., już tylko z wygłosem *-k* (f19³⁹, eSWil; brak w: Linde 1807–1814, 1854–1860). Występuje on też w rumuńskim, wyłącznie w postaciach z *-h* (ITALR), ale także w wielu innych językach, w tym z wygłosem *-k*: ang. *sheikh*, fr. *cheikh*, schr. *šeik*, węg. *sejk* i in. (ITALR).

Wobec powyższego najprawdopodobniejszym wydaje się, że obecność *-k-* w pol. *szejk-ul-islam*, i przypuszczalnie tak samo w rum. *šeic-ul-islám*, wynika z faktu, że wyrazy te nie zostały zapożyczone bezpośrednio z tureckiego; biorąc pod uwagę, że postać polska pojawia się w drugiej połowie XIX w. – datacja postaci rumuńskiej niejasna – być może z francuskiego?

terdzyman (1679) ~ *fersiman* (1640), *tersiman* (1640), *terdziman* (1643), *dragoman* (1789) ‘tłumacz’ (KorBa; SHET) | por. *terdzyman-pasza* ‘przełożony tłumaczy’ (SHET);

- rum. **tărzimán** (XVII), *tergimán* (XVII/2), *terzimán* (XVII/2), *tarzimán* (1879) i in. id. (ITALR);
- tur. **terciman** (1650) i in. id. (przynajmniej od 1650⁴⁰; ITALR; Rocchi 2011; SHET);
- Wyraz pojawia się w XVII i XIX w. (SHET; brak w SStp, SPXVI, eSXVII), chyba tylko w kontekście Imperium Osmańskiego. Wszystkie postaci mają to samo znaczenie. Od strony fonetycznej interesują nas postaci *fersiman* i *tersiman*, bliższe niektórym wariantom rumuńskim niż źródłu tureckiemu, a także niż postaciom bułg., gr., schr. i węg., które mają wszystkie *t-* w nagłosie, a następnie afrykatę (ITALR). Wydaje się jednak, że polskie postaci ze spółgłoską szczeli-

³⁹ „Kraina [...] niezależna od władcy Marokańskiego zostaje pod rządem Szeika Beirouk.” (f19)

⁴⁰ W zasadzie już w okresie staroanatolijskotureckim, tj. w XII–XIV w., pojawia się *tercüman*, ale w znaczeniu ‘modlitwa bektaszycka’ (EATS), co skądinąd zawęży datację do XIII–XIV w.

nową pojawiają się wyłącznie u jednego autora, w diariuszu podróży Z. Lubienieckiego do Turcji. Lubieniecki przejeżdżał wprawdzie przez Rumunię (Walaszek 1980: 90–108); z drugiej strony wyraz pojawia się w tekście dopiero w części konstantynopolitańskiej i od razu z objaśnieniem (str. 123)⁴¹, a także wiemy, że autor nieraz zniekształcał wyrazy obce, np. *buzdygon* zamiast *-gan*, *kunak* zamiast *ko-*, itp. (SHET). Ostatecznie sądzimy, że prawdopodobieństwo pośrednictwa rumuńskiego jest niewielkie.

terlik (1537) ~ «tyrlyck» (1544) ‘rodzaj męskiego kaftana’ (SPXVI s.v. *kieścien*, *mieć* (s. 483), *obłożony*; SHET; Turnau 1999);

- rum. *târlíc* (1647) ~ *tîrlíc* (1780), *tărlíc* (XX/1) i in. ‘1. pantofel, kapeć; 2. naga noga, szczególnie od kostki za kolano’ (ITALR);
- tur. **terlik** (1533) i in. ‘bielizna (zob. niżej)’ (przynajmniej od 1533; ITALR; Rocchi 2007; SHET);
- Wyraz XVI-wieczny (brak w SSStp, eSXVII, KorBa, f19, eSWil), chyba nie ograniczony do kontekstu wschodniego⁴². Wyraz turecki, zgodnie z etymologią, oznaczał garderobę ubieraną bezpośrednio na ciało, w szczególności ‘podkoszulkę’, ‘skarpetki’ i ‘pantofle’ (SHET). Postać rumuńska ograniczona do części dolnej; polska do górnej, choć z przeniesieniem na strój wierzchni. Fonetycznie niektóre spośród licznych postaci rumuńskich bliższe do pol. *tyrlik* niż tur. *terlik*, ale równie do niego bliskie jest tur. *tîrlık* (ITALR). Wobec rozbieżności semantycznej i braku konieczności fonetycznej, pośrednictwo rumuńskie wydaje się mało prawdopodobne.

tersana (1787) ~ *terschan* (1654) ‘arsenał marynarki’ (SHET) | por. *tershane emin* ‘starszy nad arsenalem’, *tershane kijazy* ‘namiestnik kapitana morskiego’ (SHET);

- rum. **tersaná** (XVIII/1) i in. ‘stocznia; arsenał marynarki’ (ITALR);

⁴¹ „P. Posła zaś tylko z fersimanem, tj. z tłumaczem, kilka paszów wzięli i prowadzili do osobnego pokoju.” (Walaszek 1980: 123). Dalej na str. 128–130 i 135, tylko jako *tersiman*.

⁴² „terlyck lineus albus” (1537; SHET); „tyrlyck de muchaier alias nowe barwy” (1544; SHET); „Miał ná fobie Książ wielki terlik Złotogłowowy” (1564; SPXVI s.v. *kieścien*).

- tur. **tershane** (1641) i in. ‘stocznia; arsenał marynarki’ (przynajmniej od 1533; ITALR; Rocchi 2007; SHET; Świącicka 2020);
- Wyraz pojawia się w XVII i XVIII w., rzadko (brak w SSStp, SPXVI, eSXVII, KorBa, eSWil), chyba wyłącznie w odniesieniu do Imperium Osmańskiego (SHET). Semantycznie wszystkie postaci są bardzo do siebie zbliżone. Fonetycznie postaci rumuńskie nieco bliższe do pol. *tersana*, jednak adaptacja tur. *tersâne* do pol. *tersana* również jest zupełnie realna, a wyraz jest ściśle powiązany z realiami Imperium Osmańskiego, więc pośrednictwo wydaje się mało prawdopodobne. Por. → *tophana*.

tophana (1678) ~ **tofana** (1646), **Top-Hane** (1874) ‘arsenał w Konstantynopolu’ (KorBa, SHET);

- rum. **tophaná** (XIX/1) ~ **top-hané** (XX/1) id. (ITALR);
- tur. **tophâne** (1680–87) ‘arsenał’ (przynajmniej od 1668; ITALR; Men. 3135 błędnie طويخانه; SHET);
- Wyraz poświadczony od XVII w., poza wiekami XVII i XIX rzadki (brak w SSStp, SPXVI, eSXVII, f19, eSWil), i chyba zawsze ograniczony do kontekstu tureckiego. Postać rumuńska jest równie bliska semantycznie polskiej, co turecka i nieco jej bliższa fonetycznie. Jednak fakt, że pojawia się w tekstach dopiero dwa wieki później niż postać polska, a także, że wyraz jest ściśle związany z realiami Konstantynopola, każe uznać prawdopodobieństwo pośrednictwa rumuńskiego za niewielkie. Por. → *tersana*.

tulip → **turban**

tumbas → **dombaza**

turban (1621–43) ~ **tulip** (1633), **tulipan** (1633), **tulbent** (1684), **turbant** (1679) i in. ‘turban’ i in. (eSXVII; SHET; KorBa; f19; eSWil; Turnau 1999) | por. **tulbentar aga** (SHET);

- rum. **dulghét** (1790) ~ **dulbent** (?), **tulbent** (?), **turbent** (?) i in. ‘muślin; welon; i in.’ (ITALR; Suciú 2013: 33);
- tur. **tülbent** (ok. 1630) i in. ‘muślin, materiał na zawoje; turban’ (przynajmniej od 1522; ITALR; Rocchi 2016–2017: § 619; SHET);

- Wyraz poświadczony od XVII w. (brak w SS^t, SPXVI) w wielkiej liczbie postaci w znaczeniu ‘zawój, nakrycie głowy’, ale ostatecznie też ‘tulipan’. Szeroko rozpowszechniony i zróżnicowany fonetycznie w Europie, szczególnie na Bałkanach (zob. ITALR). Do polskiego trafił przypuszczalnie więcej niż jedną drogą; żadna z nich nie jest na razie jasna; zob. też Stachowski M. (2020: 201).

tuzłuk (1654) ‘rodzaj okrycia wierzchniego (zob. niżej)’ (eSXVI; SHET; Turnau 1999);

- rum. **tuzlúc** (1705) i in. ‘1. stuptuty, rodzaj skarpetek, owijacze; 2. stary, brudny, brzydki płaszc’ (ITALR);
- tur. **tozlık** (1680–87) i in. ‘rodzaj okrycia wierzchniego (zob. niżej)’ (przynajmniej od 1680–87; ITALR; Men. 1462 błędnie تولىق; SHET);
- Wyraz rzadki, ograniczony chyba do drugiej połowy XVII w. (eSXVII, KorBa; brak w SS^t, SPXVI, f19, Linde 1854–1860, eSWil) i pojawiający się w odniesieniu do mody wschodniej. Na podstawie cytatów trudno ustalić dokładne znaczenie w polszczyźnie, ale przypuszczalnie ‘rodzaj długiego płaszcza’⁴³; raczej nie ‘stuptuty’ itp. Etymologicznie rzecz biorąc, tur. *tozlık* mogłoby oznaczać dowolną ochronę przed kurzem, ale wydaje się, że podstawowym znaczeniem były jednak ‘stuptuty’ itp. (SHET) – choć także ‘zasłona wieszana w wejściu do namiotu’ (XVIII/XIX; TDK). W rumuńskim zaświadczone są i ‘stuptuty’ i ‘płaszcz’, jednak ‘płaszcz’ tylko ‘stary, brudny i brzydki’, podczas gdy pol. *tuzłuk* zdaje się być raczej strojem paradnym (zob. przyp. 12). Wyraz pojawia się także w alb., bułg., gr. i schr. (ITALR), w szczególności gr. *τουζλόβκι* jest fonetycznie bliższe postaci polskiej. Wobec powyższego, a także faktu, że rum. *tuzlúc* jest poświadczony później niż pol. *tuzłuk*, pośrednictwo rumuńskie wydaje się mało prawdopodobne.

⁴³ „wasze tuzłuki, kontusze, czuhaje, krymki, ordynki; w tuzłuku jasnozłocistym” (1654; SHET); „Hazuka, tuzłuk, burka” (1661–62; KorBa); „stroy węgierski zwierzchu iak tuzłuk: do samey ziemi” (1697; KorBa); „doch Tátárov w Tuzłukách czerwonych” (1697; KorBa).

tytoń (1760) ~ **tutuń** (1695), **tutun** (1700), **tutiun** (1732), **tiutiun** (1769–77), **tiutun** (1775–1806), **tytiun** (1787) ‘tytoń’ (eSXVII; KorBa; f19; eSWil);

- rum. **tutún** (1695) ~ **tiutiún** (1715), **titín** (1776), **titiún** (1777–92), **tutiún** (1818), **tiutún** (1860), **titión** (XIX/2), **titún** (XX/1) ‘tytoń’ (ITALR);
- tur. **tütün** (1680–87) ~ **dütün** (1680–87) ‘tytoń; dym’ (w znaczeniu ‘dym’ przynajmniej od XII–XIV; EATS; ITALR; Men. 2156; SHET);
- Datacja najstarszego poświadczenia w polszczyźnie niepewna: w eSXVII między rokiem 1686 a 1721; w SHET rok 1695; brak w SStp i SPXVI. Semantyka we wszystkich zapożyczeniach ograniczona do ‘tytoniu’ i ewentualnie znaczeń od niego pochodnych, tylko w źródle tureckim także pierwotne ‘dym’. Od strony fonetycznej niektóre postaci polskie są podobniejsze do rumuńskich niż do tur. *tütün* (tab. 1), jednak równie bliskie formy można też znaleźć w innych językach poza rumuńskim, np. ukr. *миоміон*, schr. *tútun* id. i in. (ITALR). Drogi rozprzestrzeniania się tego wyrazu po Europie południowej i wschodniej wymagają szczegółowego opracowania, wykraczającego poza ramy niniejszego artykułu. Zob. Stachowski M. (2018: 231–232), także Mitu (1965: 86).

Tab. 1. Fonetycznie podobne postaci wyrazu tytoń w polskim i rumuńskim

język polski	język rumuński
<i>tutuń</i> (1695) <i>tutun</i> (1700)	<i>tutún</i> (1695)
<i>tutiun</i> (1732)	<i>tutiún</i> (1818)
<i>tytoń</i> (1760)	<i>titión</i> (XIX/2)
<i>tiutiun</i> (1769–77)	<i>tiutiún</i> (1715)
<i>tiutun</i> (1775–1806)	<i>tiutún</i> (1860)
<i>tytiun</i> (1787)	<i>titiún</i> (1777–92)

ulafa (1630) ~ **ulapa** (1568), **ulachwa** (1582–84), **ulafa** (1610–25), **ulasa** (1623), **uláfa** (1597), **ulawa** (1640), **ulaffa** (1641), **lafa** (1683–93), **láfá** (1743), **ulasza** (?) ‘żołd’ (eSXVII; KorBa; eSWil; SHET) | por. *kasam ulefesi* ‘zapłata w listopadzie’; *lawa akczesi* ‘forma opłaty, taksy’ (SHET);

- rum. **leáfă** (1569) ~ **láfă** (XVI) i in. ‘zapłata; żołd’ (ITALR);

- tur. *ülefe* (1533) ~ *ulûfe* (1680–87) i in. id. (przynajmniej od 1533; ITALR; Leschber 2011: 49; Men. 3319; Rocchi 2007; SHET);
- Wyraz XVI–XIX-wieczny (brak w SStp, SPXVI, f19). Semantycznie wszystkie formy bardzo sobie bliskie. Fonetycznie postaci polskie można podzielić na cztery typy.

Typ *u-f*, tj. *ulafa*, ale także *ulapa* i *ulachwa*, jest najstarszy i chyba ograniczony do realiów wschodnich⁴⁴. Nagłosowe *u-* wskazywało by na bezpośrednie zapożyczenie z tur. *ulûfe*, jednak prawie wszystkie znane nam postaci tureckie mają w drugiej sylabie *e*, *u* bądź *ü* (por. SHET). Jedynymi wyjątkami są cytowane przez ITALR *alaf* i *alafa*. Wprawdzie nie udało nam się ich potwierdzić, ale i tak nie rozwiązywałyby kwestii, ponieważ nie mają w nagłosie *u-*.

Typ *u-s*, tj. *ulasa* i *ulasza*. Pierwsza postać wydaje się być hapaksem;⁴⁵ podejrzewalibyśmy pomyłkę przy odczycie <š>, jednak w tym samym haśle eSXVII wymienia też postać *ulasza*, choć bez żadnej więcej informacji. Udało nam się ją odnaleźć w jeszcze tylko jednym źródle, mianowicie w objaśnieniu wyrazów wschodnich dodanym do tłumaczenia *Golestān-u Saadi-ego Šīrāzī-ego*⁴⁶. Te postaci są dla nas zupełnie niejasne.

Typ *l-f*, tj. *lafa*, *lāfa*, oraz *lawa* w *l. akczesi* ‘forma opłaty, taksy’, które SHET wyprowadza z *lābe* ~ *lāve* ‘pochlebstwo; błaganie’ (dosł. ‘pieniądze błagalne’). Taki rozwój, choć przypuszczalnie nie niemożliwy, musiałby być rzadki, podczas gdy formy bez *u-* pojawiają się jeszcze w kilku innych językach (bułg. *лѣфѣ*, gr. *λοφές*, schr. *lāfa* i in.; BER; ITALR), co sugeruje, że albo postać taka pojawiła się już na gruncie tureckim, choć nie udało nam się odszukać poświadczenia, albo że wyraz rozprzestrzenił się dalej z jakiegoś języka poza tureckim.

⁴⁴ „bez żadnej ulafy, nikomu wprzód nie dając, zwoływał ludzi do meczetu” (1610–25); „od Solimaná/ z ktorých obmyšláia Džienne sobie Vláfy” (1633); „stanął w Kamieńcu z janczarami świeżymi i ulafą” (1690–96) (KorBa).

⁴⁵ „asprę iędnę [dano] Ułasy domowey wszystkim żołnierzom y Utasnikom” (1623; eSXVII).

⁴⁶ „Ułafa albo Ułasza, żołd dzienny, płaca, jurgielt” (Otwinowski 1879: 284).

uszur (1678) ‘ordynans [= pozwolenie na objęcie urzędu i pobieranie dziesięciny]’ (SHET);

- rum. **ușúr** (XVIII/1) i in. ‘dziesięcina; opłata dla młynarza’ (ITALR);
- tur. **üŝûr** (1680–87) ‘dziesiąta część; dziesięcina’ (przynajmniej od 1332; ITALR; Men. 3268; SHET);
- Wyraz bardzo rzadki, być może hapax (brak w SS^tp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil); użyty w odniesieniu do Imperium Osmańskiego. Semantycznie postaci rumuńska i turecka niemal identyczne; bliskie, choć nie tożsame z polską. Fonetycznie postać rumuńska bliższa polskiej, jednak przy zapożyczeniu z tureckiego też należałoby się spodziewać adaptacji *ü* do *u*, ewentualnie *iu*. Wyraz występuje również jako gr. *ουσούρι* i schr. *uŝur* (ITALR), więc jeśli nie został przejęty bezpośrednio – co wydaje nam się najbardziej prawdopodobną możliwością – to należy także wziąć pod uwagę możliwość pośrednictwa serbsko-chorwackiego.

walida (1678) ‘matka panującego sułtana’ (eSXVII; KorBa; SHET) | por. *walida sułtan(k)a* ‘matka panującego sułtana’, *walide agasy* ‘starszy eunuch u matki sułtana’ (SHET);

- rum. **valideá** (1693) ~ *valedé* (1693), *validé* (1863) ‘matka sułtana’;
- tur. **vâlide sultân** (1680–87) ‘matka sułtana’ (*sultan* przynajmniej od 1533; *valide* przynajmniej od 1641; ITALR; Men. 5327; Rocchi 2007; SHET; Świącicka 2020);
- Wyraz XVII/XVIII-wieczny (brak w SS^tp, SPXVI, f19, eSWil), w użyciu przynajmniej do 1779 r. (KorBa), w odniesieniu do Imperium Osmańskiego. Semantycznie wszystkie postaci są jednakowe. Od strony fonetycznej zarówno rum. *valideá*, jak i tur. *vâlide* różnią się nieco od postaci polskiej; podciągnięcie formy tureckiej pod polską końcówkę żeńską wydaje się bardziej prawdopodobną adaptacją niż całkowite pominięcie rum. [ɛ]. Wyraz występuje także jako gr. *βαλιντέ*, schr. *valida* i węg. *valida*, więc jeśli pol. *walida* nie zostało przejęte bezpośrednio z tureckiego, to ze względu na fonetykę raczej za pośrednictwem serbsko-chorwackim bądź węgierskim (choć por. → *samar*) niż rumuńskim.

wikil (ok. 1760) ~ **wekil** (1735), **wiekil** (1735), **wekił** (1878/84) ‘plenipotent, pełnomocnik’ (eSXVII; KorBa; SHET) | por. → **wekilhardzi** ‘szafarz’, **wekil mileti** ‘przedstawiciel cywilny’ (SHET);

- rum. **vechil** (XVII) ~ **vechél** (1752), **vichil** (1777) ‘zastępca, przedstawiciel, pełnomocnik, zarządca, strażnik’ (ITALR);
- tur. **vekil** (1790) ‘zarządca, namiestnik, gubernator’ (przynajmniej od XII–XIV; EATS; ITALR; SHET; Stachowski S. 2002);
- Wyraz XVIII/XIX-wieczny, rzadki (brak w SStp, SPXVI, KorBa, f19, eSWil); pojawia się głównie w odniesieniu do realiów orientalnych⁴⁷. Semantycznie postaci rumuńskie sytuują się pomiędzy tureckimi a polskimi: tur. ‘namiestnik’ > rum. ‘namiestnik, przedstawiciel’ > pol. ‘przedstawiciel’. Od strony fonetycznej na pośrednictwo wskazuje tylko postać **wikil**, pojawiająca się, jak się wydaje, jedynie u R.S. Pilsztynowej ([1760]: 70). Rum. **vichil** jest poświadczony od 1777 r., a więc nieco później niż miała miejsce podróż Pilsztynowej do Turcji, w trakcie której przejeżdżała przez Mołdawię, jednak rozbieżność jest na tyle niewielka, że naszym zdaniem nie wyklucza możliwości wpływu rumuńskiego. Wyraz występuje też w alb., arum., bułg., gr., schr. i węg., ale w mniej podobnych postaciach (ITALR). Różnice w semantyce i fonetyce między pol. **wikil** a tur. **vekil** są drobne, same w sobie mają więc ograniczoną siłę dowodową, jednak w połączeniu, i w świetle możliwości historycznej, każą nam uznać pośrednictwo rumuńskie za prawdopodobne dla postaci **wikil**.

wekilhardzi (1678) ~ **wikil karcz** (1787) ‘szafarz, podskarbi (ody janczar-skiej)’ (SHET)

- rum. **vechil-hargiu** (1693) ~ **vechil-hargi** (XVII/XVIII), **vechil-harci** (1834) ‘szafarz’ (ITALR);
- tur. **vekil-i harc** (1680–87) ~ **vekil harc** (1680–87) ‘szafarz’ (oba członki przynajmniej od XII–XIV; EATS; ITALR; Men. 5409 błędnie <خرج>, por. 1876; SHET);
- Znane nam są tylko powyższe dwa poświadczenia w polszczyźnie (SHET; brak w SStp, SPXVI, eSXVII, KorBa, f19, eSWil), oba od-

⁴⁷ „Kopia Listu Wekila Perskiego” (1735; KorBa); „wekił Mehmeda-paszy” (1878/84; SHET) – ale też „do niemieckich granic i tam nasz wikil, to jest plenipotent” (ok. 1760; SHET).

noszące się do realiów tureckich. Jedyną poszlaką wskazującą na pośrednictwo jest samogłoska wygłosowa w formie *wekilhardzi*, jednak mogła ona też zostać dodana na wzór innych zapożyczeń tureckich z tworzącym nazwy zawodów sufiksem *-ci*, np. *bałtadzi* < *baltacı* ‘halabardzista’ (SHET; zob. też Stachowski S. 1996). Wyraz występuje też w bułg., gr., schr. i węg. (ITALR), ale w postaciach z wygłosem spółgłoskowym. Nie widzimy wystarczających podstaw, żeby postulować pośrednictwo, czy to rumuńskie, czy inne.

zahara (1691–96) ~ *zachara* (1688), *zaharyja* (1691–96), *zaharia* (1715–17) ‘prowiant, żywność’ (eSXVII; KorBa; SHET);

- rum. *zahareá* (XVII/1) ~ *zahará* (1693) i in. id. (ITALR);
- tur. *zahire* (1650) ~ *zahre* (1650) i in. id. (przynajmniej od 1332; ITALR; Rocchi 2011; SHET);
- Wyraz pojawia się tylko na przełomie XVII i XVIII wieku, w zaledwie kilku źródłach (brak w SStp, SPXVI, f19, eSWil), przy czym najstarsze odnoszą się do walk z Turkami w Mołdawii i Rumunii lub w pobliżu; chyba tylko w jednym, nieco późniejszym, źródle do walk ze Szwedami⁴⁸. Datacja jest nie całkiem pewna; możliwe, że pol. *zahara* zostało poświadczane nieco wcześniej niż rum. *zahará*, ewentualna różnica jest jednak na tyle drobna, że zignorujemy ją tutaj. Semantycznie wszystkie warianty są bardzo do siebie podobne. Fonetycznie postaci polskie są wyraźnie bliższe rumuńskim niż tureckim. Wyraz pojawia się także w alb., arum., bułg., gr., schr. i węg., jednak z fonetyką mniej podobną do polskiej (ITALR). Pośrednictwo rumuńskie wydaje się bardzo prawdopodobne.

*

Nie takiego wyniku się spodziewaliśmy, zaczynając pracę. Niewiele udało nam się odnaleźć postaci jednoznacznie wskazujących na pośrednictwo rumuńskie, w większości wypadków sądzymy raczej, że należy je wykluczyć.

⁴⁸ „żeby mogli Kamieńca nim dobyć [...] zacharę wołoska wprowadza hołota” (1688); „orda poszła do Jass po zaharę do Kamieńca” (1690–96); „Zácharę z Prowiantem pogotowiu do Temiszwaru” (1698); KorBa – ale też „Záhary albo Mágácyny ze Zbożem [...] y inszymi Zywnosciami, to wszystko się wzdobycz Szwedom dostało” (1701; KorBa).

Pozostaje wciąż znaczna grupa wyrazów wymagających szczegółowego przebadania. Podsumowując:

- prawdopodobnie pochodzenia rumuńskiego są: *achtnamele*, *bombaradzi*, *haładzija*, *hatihumajum*, *jałagasy*, **kahajaga*, *katerdziej*, *samar*, *serdengest*;
- częściowo prawdopodobnie pochodzenia rumuńskiego są: *feredza*, *fota*, *zahara*;
- prawdopodobnie nie są pochodzenia rumuńskiego: *Bogdan*, *chalat*, *czausz*, *czewra*, *dombaza*, *giernak*, *hajdamak*, *karaul*, *kiosk*, *Kizylbasz*, *kopieniak*, *liman*, *makat*, *mazyn*, *medrese*, *mutafaraka*, *selamlik*, *sermowy*, *sumiel*, *sundak*, *szejk-ul-islam*, *terdzyman*, *terlik*, *tersana*, *tophana*, *tuzluk*, *walida*, *wikil*;
- niejasne są: *akandzija*, *Anadoł*, *borsuk*, *buhaj*, *dyma*, *falagi*, *filiżanka*, *gajda*, *gidia*, *hajda*, *jamurlach*, *kofter*, *kontusz*, *lafa*, *meczet*, *minaret*, *paik*, *safian*, *szarawary*, *turban*, *tytoń*.

Przypuszczamy, że powodem, dla którego zbiór zapożyczeń rumuńskich okazał się tak skromny, jest wspomniany we wstępie brak istotnego kontaktu między ludnością polsko- a rumuńskojęzyczną. Mimo okresu kolonizacji wołoskiej – jednak o ograniczonym oddziaływaniu kulturowym – i mimo późniejszych dość intensywnych kontaktów politycznych i handlowych⁴⁹, te dwa żywioły nigdy nie spotkały się na większą skalę, a dopiero w takiej sytuacji można by oczekiwać napływu wielkiej liczby zapożyczeń. Dla nas oznacza to, że nie tylko niewielka grupa pojedynczych wyrazów, ale też cały problem dróg przenikania turcyzmów do języka polskiego, wciąż czeka na opracowanie. Charakter trudności, na które natrafiliśmy, sugeruje, że części kwestii nie uda się rozwiązać przy podejściu jednostkowym, takim jak tutaj, a konieczne będzie spojrzenie holistyczne na ścieżki zapożyczeń pomiędzy językami bałkańskimi w ogóle.

⁴⁹ W handlu naddniestrzańskim, przynajmniej w połowie XVIII w., dominującą narodowością byli Turcy, nie Mołdawianie, Rumuni ani Polacy (Motylewicz 2004: 386).

Skróty

alb. = albański; **ang.** = angielski; **ar.** = arabski; **arum.** = arumuński; **blr.** = białoruski; **bulg.** = bułgarski; **cz.** = czeski; **fr.** = francuski; **gr.** = grecki; **jid.** = jidysz; **kipez.** = kipczański; **krm.-tat.** = krymsko-tatarski; **mac.** = macedoński; **meg.** = meglenorumuński; **niem.** = niemiecki; **oguz.** = oguzyjski; **orm.** = ormiański; **orm.-kipez.** = ormiańsko-kipczański; **pers.** = perski; **pol.** = polski; **ros.** = rosyjski; **rum.** = rumuński; **schr.** = serbsko-chorwacki; **slc.** = słowacki; **słow.** = słowiański; **tat.** = tatarski; **tur.** = turecki; **ukr.** = ukraiński; **urum.** = urumski; **węg.** = węgierski; **wł.** = włoski

Bibliografia

- ANTAL H., 1924, *Magyar szavak története*, Budapest: Kókai Lajos.
- ARAPU V., 2011, Comunitatea evreiască și raporturile economice dintre Țara Moldovei și Polonia (a doua jumătate a sec. XVIII), *Revista Științifică a Universității de Stat din Moldova* 4(44), s. 25–41.
- ARAPU V., 2021, *Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, București: Eikon.
- ATANASIU A.D., 1919, *La Roumanie et les provinces roumaines*, Paris: Dufrénoy.
- ĂХМĂТЯНОВ (2001): ӘХМӘТҖАНОВ Р., *Татар теленең кыскача тарихи-этимологиясы*, Казан: Татарстан китап нәшрияты.
- BAYSAL S.C., 2021, *Meninski'nin Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae (Doğu Dilleri Türkçe-Arapça-Farsçanın Hazinesi) Adlı Eserindeki Vulgarize (Halklaşmış) Kelimelerin Fonetik Açısından İncelenmesi*, praca doktorska, İstanbul Üniversitesi.
- BAZIELICH B., 2016, Tkaniny ludowe w produkcji masowej, *Zeszyty Etnologii Wrocławskiej* 1(24), s. 25–35.
- BAK S. et al. (red.), 1966–, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Ossolineum.
- BER: Georgiev et al. (1971–).
- BORYŚ W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- BRÜCKNER A., 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- BUDU M., 2016, Türkçeden Rumenceye Geçen Kelimelerin Fono-Semantik Başkalaşması, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 53, s. 1–18.
- BUFLI G., ROCCHI L., 2021, *A Historical-Etymological Dictionary of Turkisms in Albanian (1555–1954)*, Trieste: Edizioni Università di Trieste.

- CHILIŃSKA M., 2020, *Krótka opowieść o mapie podróży*, [online:] slowacki.al.uw.edu.pl/krotka-opowiesc-o-mapie-podrozy, [24.03.2024].
- CHUDZIK M., 2011, Problemy toponomastów, *Respectus Philologicus* 20(25), s. 202–208.
- CLAUSON G., 1972, *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- CORFUS I., 1983, *Documente privitoare la istoria României culse din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- COSTEȚCHI G., 2020, Repere istoriografice privind criza politico-militară din Rzeczpospolita (1648–1674) și impactul ei asupra Moldovei, w: A. Hanganu et al. (red.), *Materialele Conferinței științifice a doctoranzilor Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători*, t. 2, Chișinău: Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir”, s. 38–44.
- CZUBEK J. (wyd.), 1925, *Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła peregrynacja do Ziemi Świętej (1582–1584)*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- DAROWSKI A., 1894, *Szkice historyczne*, Petersburg: Księgarnia Polska K. Grendy-szyńskiego.
- DELR: *Dicționarul etimologic al limbii române*, [online:] delr.lingv.ro, [23.03.2024].
- DEX: *dexonline. Dicționare ale limbii române*, [online:] dexonline.ro, [23.03.2024].
- DHLF: Rey et al. (2010).
- DONUK A., 1988, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- DZIUBIŃSKI A., 1965, Drogi handlowe polsko-tureckie w XVI stuleciu, *Przegląd Historyczny* 56(2), s. 232–259.
- DŽUNKOVÁ K., 2012, *Turkické výpožičky v slovenčine*, praca magisterska, Univerzita Karlova v Praze.
- EATS: Kanar (2011).
- ЕМАНОВ (2023): ЕМАНОВ А.Г., Черноморские порты Золотой Орды по кастильской «Книге знаний всех царств» XIV века, *Золотоордынское обозрение* 11(3), s. 611–635.
- ЕМЕЦЕН F., 2011, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- EMİROĞLU Ö., 2005, Lehçeye Türkler Tarafından Taşınan Türkçe Arapça Farsça Kelimeler ve Kullanım Boyutları, *Belleten* 53, s. 69–92.
- ERCILASUN A.B., AKKOYUNLU Z., 2015, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâtî't-Türk. Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ESJS: Havlová/Janyšková (1989–2022).
- ESUM: Mel'nyčyk et al. (1982–2012).
- eSWil: *Edycja elektroniczna Słownika wileńskiego*, [online:] eswil.ijp.pan.pl, [luty/marzec 2024].

- eSXVII: Gruszczyński [online].
- f19: *Automatyczna analiza fleksyjna polszczyzny XIX wieku*, [online:] www.f19.uw.edu.pl, [luty/marzec 2024].
- FALKOWSKI J., 1938, *Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny*, Lwów: Towarzystwo Ludoznawcze.
- FAŁOWSKI A., 2023, Ile jest słów pochodzenia ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie ogólnej?, *LingVaria* 35, s. 63–72.
- FILIN et al. (1980): Филин Ф.П. et al. (red.), *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, t. 7, Москва: Наука.
- GAZNEVI E., [w przygotowaniu], *Classification of Turkish Origin Words in Polish Vocabulary*.
- GEORGIEV et al. (1971–): ГЕОРГИЕВ И.В. (red.), *Български етимологичен речник*, София: Академично издателство „Проф. М. Дринов”.
- GEORGIEWA-OKOŃ J., 2019, *Turczyzny w bułgarskich dialektach południowo-wschodnich. Dialekty rodopskie i wschodnie dialekty rupskie*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- GERSTNER K., 2018, Hangtörténet, w: J. Kiss, F. Pusztai (red.), *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*, Budapest: Tinta Könyvkiadó, s. 103–128.
- GOLD D.L., 2013, Wprowadzenie do dyskusji o pochodzeniu polskiego *jarmulka* i jego etymologicznych odpowiedników w innych językach słowiańskich, *LingVaria* 15, s. 113–114.
- GOŚCIECKI X.F., 1732, *Poselstwo wielkie Jasnie Wielmożnego Stanisława Chomentowskiego [...] do Achmeta IV soltana tureckiego*, Lwów: Drukarnia Collegium Societatis Jesu.
- GRECEANU R.I., 1970, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688–1714)*, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- GREŃ Z., KRASOWSKA H., 2008, *Słownik górali polskich na Bukowinie*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- GRUSZCZYŃSKI W. (red.), [online], *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, [online:] sxvii.pl, [luty/marzec 2024].
- GÜZEL F., 2019, *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Yapım Ekleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HARKAVEC’ (2018): Гаркавец А., *Кыпчакский словарь*, Алматы: Баур.
- HAVLOVÁ E., JANYŠKOVÁ I., 1989–2022, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha – Brno: Academia, Tribun EU.
- HÜBSCHMANN H., 1897, *Armenische Grammatik*, cz.1. *Armenische Etymologie*, Leipzig: Breitkopf & Härtel.
- İBN İBRÂHÎM M., 2015, *Fenn-i Humbara. Humbara ve Ateşli Silahlar*, wyd. S. Ayduz, Ş. Can, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- ILGIKP: Kaş (2015–2019).

- İNALCIK H., 2012, *Bog h dān*, w: P. Bearman (red.), *Encyclopaedia of Islam. New Edition Online (EI-2 English)*, Brill, [online:] <https://referenceworks.brill.com/display/entries/EIEO/SIM-1466.xml>, [13.04.2024].
- ITALR: Suciū (2010).
- JABLONOWSKI W., 1967, *Pamiętniki z lat 1851–1893. Wybór*, wyd. J. Fijałek, Wrocław: Ossolineum, Wydawnictwo PAN.
- JAWOR G., 2000, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- KAKUK S., 1973, *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*, The Hague–Paris: Mouton.
- KANAR M., 2011, *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.
- KARŁOWICZ J., 1894–1905, *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim*, Kraków: G. Gebethner i spółka.
- KĄŚ J., 2011, *Słownik gwary orawskiej*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- KĄŚ J., 2015–2019, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, Bukowina Tatrzańska–Nowy Sącz i in.: Bukowińskie Centrum Kultury „Dom Ludowy” i in.
- KEWT: Stachowski M. (2019).
- KOLBERG O., 1962, *Dzieła wszystkie*, t. 29: *Pokucie*, Wrocław–Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- KOŁODZIEJCZYK D., 2000, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century)*, Leiden–Boston–Köln: Brill.
- KorBa: *Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)*, [online:] korba.edu.pl, [luty/marzec 2024].
- KORNODUDOVA (2010): Корнодудова Н., Походження, склад и функціонування морської термінології в українській літературній мові, *Мовознавчий вісник* 10, s. 280–284.
- KOSTECKA-SADOWA A., 2015a, *Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwarach polskich*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- KOSTECKA-SADOWA A., 2015b, *Zapożyczenia tureckie w gwarach polskich*, *Slavia Occidentalis* 72(1), s. 73–104.
- KÜTÜKÇÜ B.A., 2023, Osmanlı Ahidnâme Geleneğinin Doğuşu: Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Ahidnâmeleri Hakkında Bir Araştırma, *Library, Archive and Museum Research Journal* 4(2), s. 163–174.
- LEIO: Schweickard (2023–).
- LESCHBER (2008): Лешбер К., Румынские диалектные слова с украинской этимологией: характерные черты и ареальное распространение, w: А.А. Плотникова

- et al. (red.), *Карпато-балканский диалектный ландшафт: Язык и культура. Памяти Галины Петровны Клепиковой*, Москва: Институт славяноведения РАН, s. 139–157.
- LESCHBER C., 2011, Lehnwege einiger Orientalismen und Wörter eurasischer Herkunft im Rumänischen und den sonstigen Balkansprachen, *Studia Etymologica Cracoviensia* 16, s. 33–61.
- LINDE S.B., ¹1807–1814, *Słownik języka polskiego*, Warszawa: Drukarnia XX. Piarów.
- LINDE S.B., ²1854–1860, *Słownik języka polskiego*, Ossolineum.
- MAGOCSI P.R., 2018, *Historical Atlas of Central Europe*, Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press.
- MAJTCAK T., SIERADZKA-BAZIUR B., MIKA D., 2013, O zapożyczeniach turkijskich w języku polskim, *Roczniki Humanistyczne* 65(6), s. 93–107.
- MALINOWSKI L., 1892, *O niektórych wyrazach ludowych polskich*, Kraków: Akademia Umiejętności.
- MALLOUF N., 1856, *Dictionnaire français-turc*, Paris: Maisonneuve et Cie.
- MAŃKOWSKI T., 1935, *Sztuka islamu w Polsce w XVII i XVIII wieku*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Men.: Meninski F. à Mesgnien, 1680–1687, *Complementum thesauri linguarum orientalium...*, Vienna.
- MIKOSZA J., 1787, *Obserwacye polityczne państwa tureckiego*, Warszawa: Michał Gröll.
- MILEWSKI D., 2016, Wojenne interludium: stosunki polsko-mołdawskie w latach 1676–1683, w: D. Milewski (red.), *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674–1683*, Warszawa: Muzeum Króla Jana III w Wilanowie, s. 227–254.
- MILEWSKI D., 2022, Între mit și realitate. Relațiile polono-moldovenesti ca subiect de cercetare, w: L. Chiriac et al. (red.), *Simpozion științific internațional „Două maluri ale nistrului – un viitor comun” Chișinău, 9–10 iulie 2022*, Tiraspol: Universitatea de Stat din Tiraspol, s. 33–34.
- MINIKOWSKA T., 1980, *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.*, Warszawa–Poznań–Toruń: PWN.
- MITU M., 1965, Etimologii românești în « Dicționarul limbii polone », *Romanoslavica* 12, s. 67–92.
- MITU M., 2010, Câteva observații pe marginea lexicului păstoresc de origine română în limba polonă, *Romanoslavica* 46, s. 171–178.
- MK: Ercilasun/Akkoyunlu (2015).
- MOTYLEWICZ J., 2004, Kupcy z krajów imperium tureckiego w handlu naddnie-strzańskim w połowie XVIII w., *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica* III 21, s. 375–386.
- MYTNIK I., 2022, *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek)*, Warszawa–Lublin: Wydawnictwo KUL.

- NÉMETH M., 2005, Remarks on the Etymology of Hung. *hajdú* 'Herdsman' and Tkc. *haydamak* 'Brigand', *Studia Etymologica Cracoviensia* 10, s. 297–309.
- NÉMETH M., 2008, *Zapożyczenia węgierskie w gwarze orawskiej i drogi ich przenikania*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- NITSCH K. ET AL. (red.), 1953–2002, *Słownik staropolski*, Ossolineum.
- OTWINOWSKI S., 1879, *Giulistan to jest Ogród różany*, wyd. J. Janicki, Warszawa: Drukarnia M. Ziemkiewicza i W. Noakowskiego.
- PASCU Ș. ET AL., 1971, *Atlas istoric*, București: Editura didactică și pedagogică.
- PAVET DE COURTEILLE M., 1870, *Dictionnaire turk-oriental*, Paris: L'Imprimerie impériale.
- PIETRASZEWSKI I., 1846, *Nowy przekład dziejopisów tureckich dotyczących historii polskiej*, t. 1, Berlin: B. Behr.
- PILSZTYNOWA R.S. z Rusieckich, 1957 [1760], *Proceder podróży i życia mego awantur*, wyd. M. Pelczyński, R. Pollak, Kraków: Wydawnictwo Literackie. [Cyt. za SHET].
- POTOCKI HR. J., 1788, *Voyage en Turquie et en Égypte, fait en l'année 1784*, Paris: Royez.
- POTOCKI HR. J., 1789, *Podróż do Turcji y Egiptu*, Warszawa: Drukarnia Wolna.
- POTOCKI W., 1924, *Wojna chocimska*, wyd. A. Brückner, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- PULASKI F. (wyd.), 1907, *Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego wojewody chełmińskiego do Turcji w latach 1677–1678*, Warszawa: Świdzińscy i Ordynacya Krasieńskich.
- R: РАДЛОВЪ В.В., 1893–1911, *Опытъ словаря тюркскихъ нарѣчій. Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, Санктпетербургъ: Императорская академія наукъ.
- REDHOUSE J.W., 1856, *Redhouse's Turkish Dictionary*, London: Bernard Quaritch.
- REY A. ET AL. (red.), 2010, *Dictionnaire historique de la langue française*, Paris: Le Robert.
- REYCHMAN J., 1976, Józef Mikosza. 1744–1825, w: *Internetowy polski słownik biograficzny*, [online:] ipsb.nina.gov.pl, [06.03.2024].
- ROCCHI L., 2007, *Ricerche sulla lingua osmanli del XVI secolo. Il corpus lessicale turco del manoscritto fiorentino di Filippo Argenti (1533)*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- ROCCHI L., 2011, *Il Dizionario Turco-Ottomano di Arcangelo Carradori (1650)*, Trieste: Edizioni Università di Trieste.
- ROCCHI L., 2012, *Il "Dittionario della Lingua Turchesca" di Pietro Ferraguto (1611)*, Trieste: Edizioni Università di Trieste.
- ROCCHI L., 2016–2017, Addenda from pre-Meninski transcription texts to Stanisław Stachowski's "Osmanlı Türkçesinde Yeni Farsça Alıntılar Sözlüğü", *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 133, s. 182–202, 203–219,

- 221–243, 275–289, 291–307 + t. 134, s. 15–31, 33–51, 103–121, 123–142, 143–161, 163–183.
- ROCCHI L., 2017, *Le Petit Dictionaire de Jean Palerne (1584) et sa partie turque*, w: M. Németh, B. Podolak, M. Urban (red.), *Essays in the History of Languages and Linguistics. Dedicated to Marek Stachowski on the occasion of his 60th birthday*, Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 545–567.
- RUŽIČKA-OSTOIĆ C., 1879, *Türkisch-deutsches Wörterbuch mit Transcription des Türkischen*, Wien: [wydanie własne].
- RYBATZKI V., 2003, Middle Mongol, w: J. Janhunen (red.), *The Mongolic Languages*, London–New York: Routledge, s. 57–82.
- RYCAUT (1678a): Rigaut [P.], 1678, *Histoire de l'état present de l'Empire Ottoman*, Amsterdam: Briot, Abraham Wolfgank.
- RYCAUT P., 1678b, *Monarchia Turecka*, tłum. H. Kłokocki, Słuck: Drukarnia Słucka.
- ȘĂINEANU L., 1900, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, t. II-2, București: Gutenberg, Joseph Göbl.
- SÂMI (1899): سامی ش., قاموس ترکی، در سعادت: اقدام.
- SANŽEEV/ORLOVSKAJA/ŠEVERNINA (2015–2018): Санжеев Г.Д., Орловская М.Н., Шeverнина З.В., *Этимологический словарь монгольских языков*, Москва: Институт востоковедения РАН.
- SCHWEICKARD W., 2023–, *Lessico Etimologico Italiano. Orientalia*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- ŞENYÜZ F., 2009, Nehcü'l-Ferâdis'teki Terzilik Terimleri Ve Bu Terimlerin Türkiye Türkçesindeki Kullanımları, *International Journal of Social Science* 2(1), s. 69–88.
- SGO: Kaş (2011).
- SHET: Stachowski S. (2014).
- SŁAWSKI F., 1952–, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- SŁAWSKI F. ET AL. (red.), 1974–, *Słownik prasłowiański*, Ossolineum.
- SOLAK J., 2013, Polska i Mołdawia – meandry wspólnej historii, w: M. Kosienkowski (red.), *Spotkania polsko-mołdawskie*, Lublin: Episteme, s. 33–41.
- SPIERAŁSKI Z., 1967, *Awantury mołdawskie*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SPsł: Sławski et al. (1974–).
- SPXVI: Bąk et al. (1966–).
- SStp: Nitsch et al. (1953–2002).
- STACHOWSKI K., 2021, Żywotność leksyki osmańskiej w polszczyźnie, w: M. Dyras, K. Stachowski, J. Stradomski (red.), *Słowianie a Imperium Osmańskie. Konflikty, koegzystencje, dziedzictwo*, Kraków: Scriptum, s. 79–106.

- STACHOWSKI M., 2005, Uwagi o zapożyczeniach altajskich w języku prasłowiańskim i kwestie pokrewne, w: E. Siemienieć-Gołaś, M. Pomorska (red.), *Turks and non-Turks. Studies on the history of linguistic and cultural contacts*, Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 437–454.
- STACHOWSKI M., 2013, Uwagi o *jarmulce*, *LingVaria* 15, s. 119–124.
- STACHOWSKI M., 2017, Slawische Bezeichnungen für Moschee unter besonderer Berücksichtigung des Polnischen, Schlesischen, Tschechischen und Slowakischen, w: I. Janyšková, H. Karlíková, V. Boček (red.), *Etymological research into Czech. Proceedings of the Etymological Symposium Brno 2017, 12–14 September 2017. Brno, Praha: Lidové noviny*, s. 361–369.
- STACHOWSKI M., 2018, Slavic Languages in Contact, 1: Tobacco – Some Slavic Designations in Their Areal Context, *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 135, s. 227–234.
- STACHOWSKI M., 2019, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- STACHOWSKI M., 2020, Slavic Languages in Contact, 4: Turkic in Slovak – A Short Note, *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 137, s. 199–203.
- STACHOWSKI M., 2021, Chronology of Lenition of *-g(-) in Turkish, w: T. Karayayak, U. Uzunkaya (red.), *Esengü Bitig. Doğumunun 60. Yılında Zuhal Ölmez Armağanı*, İstanbul: Kesit, s. 703–717.
- STACHOWSKI M., 2023, *Podstawy turkologii dla bałkanistów*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- STACHOWSKI S., 1996, *Historisches Wörterbuch der Bildungen auf -cı || -ıcı im Osmanisch-Türkischen*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- STACHOWSKI S., 2002, *Lexique turc dans le Vocabulaire de P.F. Viguier (1790)*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- STACHOWSKI S., 2014, *Słownik historyczno-etymologiczny turcyzmów w języku polskim*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- STEINGASS F.J., 1892, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London: Routledge & K. Paul.
- SUCIU E., 2010, *Influența turcă asupra limbii române*, t. 2: *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București: Editura Academiei Române.
- SUCIU E., 2013, *101 cuvinte de origine turcă*, București: Humanitas.
- ŚLIZIEŃ S., 1674, *Haracz krwię tureckę Turkom wyplacony*, Wilno: Drukarnia Akademicka Societatis Iesu.
- ŚWIĘCICKA E., 2020, *Dictionary of Italian–Turkish Language (1641) by Giovanni Molino. Transcribed, Reversed, and Annotated*, Berlin–Boston: Walter de Gruyter.
- TDK: *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, [online:] sozluk.gov.tr, [marzec 2024].
- TLIO: *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini*, [online:] tlio.oiv.cnr.it, [18.03.2024].

- TOPAKTAŞ ÜSTÜNER H., 2016, Avrupa'dan Başka Bir Dünya: Polonyalı Seyyah Jan Potocki'nin Anlatımında İstanbul ve Mısır (1784), *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 30, s. 65–87.
- TS: *Tarama Sözlüğü*, wyd. 3 (2009), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TURNAU I., 1999, *Słownik ubiorów*, Warszawa: Semper.
- VANKULU M. EFENDI, 2014–2015, *Vankulu Lügati*, wyd. M. Koç, E. Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- WALASZEK A. (red.), 1980, *Trzy relacje z polskich podróży na wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII wieku*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- WIED K., 1803, *Leichtfaßliche Anleitung zur Erlernung der Türkischen Sprache für den Schul- und Selbstunterricht*, Wien–Pest–Leipzig: A. Hartleben.
- WOLAŃSKI F., 1998, Trasa i warunki podróży do Stambułu w świetle diariusza poselstwa Rafała Leszczyńskiego i listów Kajetana Chrzanowskiego, *Prace Historyczne* 25, s. 71–79.
- WOŁOSZ R., 1989, Wyrazy węgierskie w języku polskim, cz. 1, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35(3–4), s. 215–317.
- ZAICZ G. (red.), 2006, *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- ZAJĄCZKOWSKI A., 1953, *Studia orientalistyczne z dziejów słownictwa polskiego*, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe.
- ZALESKI B., 1876, *Z życia Litwinki 1827–1874*, Poznań: Księgarnia Jana Konstantego Żupańskiego.
- ZENKER J.T., 1866, *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*, t. 1, Leipzig: Wilhelm Engelmann.
- ZINKOW L., 2018, Wenecja na trasie peregrynacji Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” do Egiptu i Ziemi Świętej, w: Ł. Burkiewicz (red.), *Terra culturae. Obszary, transfery, recepcje kultury. Studia oraz szkice o kulturze i historii*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, s. 143–156.

Romanian as an intermediate language between Turkish and Polish

(summary)

There is a group of more than a thousand words in the Polish language which arrived on the wave of cultural influence of the Ottoman Empire, and more broadly of the Orient, and which are commonly referred to collectively as “Turkisms”. Some of them, however, are not in fact Turkisms as they were borrowed through the mediation of some other language rather than directly from Turkish. This paper focuses on Romanian. From among Polish “Turkisms” we selected those which are also present

in Romanian and, moreover, whose Romanian counterparts are phonetically or semantically closer to the Polish forms than their Turkish etyma – as well as those which, for other reasons, have been suspected of Romanian origin. We have thus collected a group of more than sixty lexemes; some have indeed proven to be direct borrowings from Romanian, in some the Romanian mediation must be ruled out, and some require further research.

Key words: etymology; Polish; Romanian; Turkish; Ottoman Turkish